

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.2398-2443

เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนก่อนที่จะมีทางรถไฟไปถึงในปี พ.ศ.2443นั้น นับจะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้าอู๋บัง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปีพ.ศ.2398เป็นต้นมานั้นนับว่ามองเห็นได้ชัดเจนกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อก่อนหน้านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ สาเหตุประการแรก นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2398 เป็นต้นมาสยามได้ทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกอันเป็นผลให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเป็นเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสยามอันเนื่องมาจากสนธิสัญญาดังกล่าวนั้น เป็นไปอย่างกว้างขวางกว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งใดๆที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้เล็ดลอดเข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอยู่บ้าง แม้ว่าจะมีปริมาณที่จำกัดอันเนื่องมาจากอุปสรรคในด้านการคมนาคมก็ตาม สาเหตุประการที่สอง ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาริงเป็นต้นมาการเก็บส่วยและค่านาในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนปรากฏว่า ได้จัดเก็บเป็นหัวเงิน แทนการเก็บเป็นสิ่งของมากขึ้น ทำให้ระบบเงินตราเข้าไปมีบทบาทในชีวิตประจำวันของราษฎรในบริเวณนี้มากขึ้น และสาเหตุประการสุดท้ายก็คือ การเข้าจัดการปกครองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยกรุงเทพฯ นับว่ามีผลกระทบต่องานเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนในลักษณะที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจให้เป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้น ต่อไปนี้จะกล่าวถึงสาเหตุสองประการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนก่อนมีทางรถไฟ สาเหตุแรกคือสนธิสัญญาเบาริง และสาเหตุที่สองคือการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯ ส่วนผลกระทบจากการเก็บส่วยและค่านาเป็นหัวเงินนั้นได้กล่าวไว้แล้ว

ในบทที่ 2

เศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนภายหลังสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398

สนธิสัญญาเบาริงที่สยามทำกับอังกฤษในปีพ.ศ. 2398 นั้น มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจจากระบบเศรษฐกิจที่เป็นแบบผูกขาดอยู่ข้างนั้น ให้มีการค้าขายอย่างเสรี การผลิตเพื่อตลาดโคค้าขายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในบริเวณพื้นที่ภาคกลาง ภาคใต้ และบริเวณที่มีการคมนาคมขนส่งสะดวกอื่นๆ เศรษฐกิจของประเทศไทยได้ถูกนำเข้าไปผูกพันอย่างมากกับระบบทุนนิยมโลก

สำหรับบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น เนื่องจากสภาพของการคมนาคมติดต่อกับภาคกลางไม่สะดวก แลการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติสำคัญอันเป็นที่ต้องการของตลาดโลก¹ ยกเว้นข้าวซึ่งก็ยังไม่มีการผลิตเพื่อตลาดภายนอกภูมิภาค ดังนั้นสภาพเศรษฐกิจจึงยังเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองอยู่มาก สิ่งของที่สามารถจะส่งไปขายยังภายนอกได้ก็มีแต่สินค้าที่กินระหว่างบรรทุกันอยู่และเป็นของที่มีราคาแพง เช่น หนังสัตว์ โหม งาช้าง ครั่ง ก่าฮาน ฯลฯ²

อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีปัจจัยทางด้านคมนาคมทำให้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้ช้าในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน แต่สนธิสัญญาเบาริงก็มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอยู่บ้างเหมือนกัน

¹เปรียบเทียบกับภาคกลางซึ่งมีข้าวและพริกไทย ภาคใต้มีแร่ดีบุก และภาคเหนือมีป่าไม้ และการขนส่งทางน้ำสามารถทำได้อย่างกว้างขวางในภูมิภาคเหล่านี้

* ²กรมศิลปากร, รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา (พระนคร : สำนักพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2511), หน้า 21. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพนางบุญเหลือ พลราชภรรยาผู้สูงพล เมรุสมานมิตร วัดแจ้งใน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา วันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2511).

ในรัชกาลที่ 4 เป็นเวลาการค้าขายเจริญ ค่ายโปรคอนญาตให้ไพร่บ้านพลเมือง
ค้าขายกับนานาประเทศโดยสะดวก การค้าขายที่เมืองนครราชสีมาที่ตั้งคนเจริญมา
แต่นั้นด้วย เพราะมีพวกพ่อค้าพากันขึ้นไปตั้งรับซื้อสินค้าทางหัวเมืองตะวันออก คือ
หนัง เขา นอ งา และไหมเป็นคน ส่งลงมาจำหน่ายในกรุงเทพฯ และรับ
สินค้าต่างๆในกรุงเทพฯไปจำหน่ายทางหัวเมืองตะวันออก...¹

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเป็นศูนย์กลางของการติดต่อทั้งทาง
เศรษฐกิจและการเมืองระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองต่างๆในบริเวณที่ราบสูงโคราช ตลอด
จนถึงแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทำให้บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยเฉพาะอย่างยิ่งโคราชเป็น
ศูนย์กลางของการค้าขายในภูมิภาคด้วย สินค้าต่างๆจากกรุงเทพฯที่จะเข้าไปยังหัวเมือง
เหล่านี้ส่วนมากจะผ่านบริเวณนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสนธิสัญญาเบาริงปริมาณการค้า
ระหว่างกรุงเทพฯกับหัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ความสำคัญทั้งใน
แง่เศรษฐกิจและการเมืองทำให้เมืองนครราชสีมาเป็นหัวเมืองเอกในภูมิภาคที่ราบสูงโคราช
ทั้งหมด

...แลเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองเอก ราชการสำหรับไพร่พลเมืองแลเมืองขึ้นมีมาก
ทั้งเป็นเมืองหน้าด่าน เขตแดนก็ติดต่อกับเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เจ้าเมืองท้าว
เพี้ยกรมการแลลูกคาวานิชไปมาไม่ขาด มักเกิดโจรผู้ร้ายทำร้ายแก่เจ้าเมืองท้าวเพี้ย
แลลูกคาวานิชช้อยเนื่องๆ...²

ข้อความดังกล่าวเป็นสารตราจากกรุงเทพฯ ไปถึงเมืองนครราชสีมาในการแต่งตั้ง
ตั้งพระยามหามุนีภาพเป็นที่พระเอกาทรงสงครามฯ เจ้าเมืองนครราชสีมาในปี.ศ. 2425
ต่อมาในปี.ศ. 2427 ภายหลังที่ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา 2 ปี พระยา
เอกาทรงสงครามก็ได้รายงานถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการคมนาคมที่สะดวกเพื่อผลทางการ
การพานิช"...เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่าน ดันทางร่วมเมืองลาว-เมืองเขมรฝ่าย
ตะวันออก ลูกคาวานิชสินค้าต่างๆลงมาทางเมืองนครราชสีมาโดยมาก ควรจะทำทางรถไฟ

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจช., เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1244 เล่ม 21 เรื่อง เมืองนคร
ราชสีมา ตั้งพระยามหามุนีภาพเป็นที่พระเอกาทรงสงครามก็คือกษัตริย์ประกรมท้าว เจ้าเมือง.

ตัดลงมาทางเมืองกระบินบุรี สินค้าจะไต่ไปมาทางรถไฟเป็นการสะดวกไต่โดยเร็ว"¹

"เมืองนครราชสีมานั้นก็ เป็นเมืองหน้าด่านราชการบ้านเมืองแลสินค้าขึ้นลงไปมา ทางหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกชุกชุมมาก จะต้องทำทางโทรเลขตั้งแต่เมืองนครราชสีมา ลงไปอีกทางหนึ่ง"²

ยังมีหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวเน้นถึงความเป็นจุดศูนย์รวมทางการเมืองและเศรษฐกิจ ของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยมีโคราชเป็นศูนย์กลางอีกเป็นอันมาก บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน มีการค้าขายคึกคักขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398

1. การเพิ่มปริมาณการค้าโคกระบือ

การเพิ่มปริมาณการค้าโคกระบือโดยพ่อค้าท้องถิ่นที่เรียกกันว่า "นายช้อย" นั้น มีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนภายหลังสนธิสัญญาเบาริง อันเนื่องมาจากการขยายพื้นที่ปลูกข้าว เพื่อการส่งออกในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โคกระบือที่ใช้เป็นแรงงานในการทำนา ในบริเวณภาคกลางนั้นมีแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ในหัวเมืองต่างๆในบริเวณที่ราบสูงโคราช การส่งโคกระบือลงไปจำหน่ายยังภาคกลางนั้นจะกระทำโดย "นายช้อย" ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวพื้นเมืองตอนลงไปเป็นผู้ โดยใช้เวลาแรมเดือนหรืออาจจะหลายเดือน หลังจากจำหน่ายโคกระบือหมดแล้วนายช้อยเหล่านี้จะซื้อสิ่งของซึ่งเป็นสินค้าสำเร็จรูปกลับขึ้นมายังท้องถิ่นของตน

หลังจากการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีกับต่างประเทศในปีพ.ศ. 2398 เป็นต้นมา กระบือมีเป็นแรงงานที่สำคัญและต้องการของชาวนาในชนบทภาคกลางอยู่มาก ยิ่งชาวนามีการขยายพื้นที่การปลูกข้าวออกไปมากเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ความต้องการกระบือในการทำนาของชาวนาภาคกลางก็มีเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณ กระบือที่มีอยู่ในภาคกลางนั้นจึงไม่เพียงพอกับความต้องการของชาวนา การขาดแคลนกระบือของชาวนาในภาคกลางจึงมีอยู่เสมอ³

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก./4 ใบบอกเมืองนครราชสีมา วันพฤหัสบดีขึ้น 13 ค่ำ ปีมอก จศก 1246 (มีนาคม ร.ศ. 103).

² หจข., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1246 เล่ม 27 เรื่องเมืองนครราชสีมา ให้เกณฑ์ชุมชนหมื่นตัวเลขทำทางตัดเส้าโทรเลข.

³ สุวิทย์ ไททวิชณ์, วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ม.ป.ป.), หน้า 237, 240.

จากความขาดแคลนดังกล่าวจึงมีการส่งกระบือจากที่อื่นๆเข้าไป โดยเฉพาะจาก บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนและที่ราบสูงโคราชส่วนอื่นๆ ก็มีรายงานว่ากระบือจำนวน 7000 - 8000 ตัว เดินทางจากอำเภอชนบทขอนแก่น ขึ้นรถไฟที่นครราชสีมาเพื่อเดินทางไปยังเมือง ลพบุรี¹ เส้นทางที่จะนำกระบือจากที่ราบสูงโคราชไปยังมณฑลขึ้นในนั้นโดยทั่วไปมี 2 เส้นทาง คือ ผ่านปากช่องเข้าคองพระยาไฟไปยังสระบุรีทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งไปทางช่องต่างๆ ของบุรีรัมย์ สุรินทร์ แล้วลงไปแถบเมืองศรีสะเกษ บริเวณเขมรสูงแล้วเข้าไปทางเมือง ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นเส้นทางที่ชักกันเสมอเป็นต้น²

ราคากระบือนั้นแตกต่างกันตามคุณภาพ แต่กระบือที่เข้าไปในมณฑลขึ้นในจะได้ ราคาดีกว่าท้องถิ่นของตน ดังเช่น กระบือที่ร้อยเอ็ดในปีพ.ศ. 2453 - 2454 มีราคา ตัวละ 20-30 บาท แต่ถ้านำไปจำหน่ายยังมณฑลขึ้นในจะมีราคาตัวละ 80 - 120 บาท³

ความต้องการกระบือเพื่อตอบสนองการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคกลางดังกล่าว ทำให้การค้าโคกระบือจากที่ราบสูงโคราชส่งลงไปยังมณฑลขึ้นในนั้นคึกคักขึ้นอย่างมาก ภายหลังสนธิสัญญาเบาริง บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนซึ่งเป็นเมืองหน้าด่าน และเป็นชุมทางการ ค้าระหว่างหัวเมืองต่างๆในบริเวณที่ราบสูงโคราชกับหัวเมืองในมณฑลขึ้นในอื่นๆ ก็ได้เป็น ชุมทางของการค้าโคกระบือไปค้าย

ในปีพ.ศ. 2419 ทางกรุงเทพฯได้มีสารตราไปยังเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นศูนย์กลางของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน กำชับเกี่ยวกับระบบการค้าโคกระบือซึ่งจะผ่านบริเวณ ลุ่มน้ำมูลตอนบนลงไปยังหัวเมืองขึ้นในว่า

¹ ทีวีศิลป์ สืบวัชนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า อยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475)," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงพ.ศ. 2484, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 280.

² หจช., ร.5 ธธ.5.6/15 รายงานเรื่องทางรถไฟที่จะคิดสร้างขึ้นตั้งแต่เมือง นครราชสีมาถึงหนองคาย เดือนกันยายน ร.ศ. 113.

³ ทีวีศิลป์ สืบวัชนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง...", หน้า 280.

เมืองนครราชสีมาเป็นทางรวมหัวเมืองลาวหัวเมืองเขมรฝ่ายตะวันออก ราษฎร
ไล่ ค้อนฝูงโคกระบือลงไปจำหน่ายชายซื้อหางเมืองนครราชสีมาโดยมาก พระยา
นครราชสีมากรมการจะไต่จ้ดตั้งที่ตำบลท่ารูปพรรณโคกระบือแล้วเอาประการใด ก็ยัง
หาได้มีใบบอกลงไปไม่ แลทางที่ราษฎรจะไล่โคกระบือเข้ามาหางเมืองนครราชสีมา
โคกระบือทางที่ตำบล ก็ให้เร่งจัดการการ กำนัน อำเภอบนเสีย...อย่าให้ราษฎร
ไล่โคกระบือที่ยังไม่ได้ทำรูปพรรณไว้ แล้วไล่ตลอดกลางแขวงลงไปโคเป็นอันขาด
ตามท้องตราซึ่งมีขึ้นมาแต่ก่อน ถ้าโคตั้งลงแล้วที่ตำบลก็ให้บอกลงไป ณ กรุงเทพฯ
แล้วตัวพิมพ์ซึ่งส่งขึ้นมาครั้งก่อน 1,000 ฉบับนั้น เห็นว่าเมืองนครราชสีมาเป็นเมือง
รวม ราษฎรไล่ค้อนฝูงโคกระบือลงมาหางนี้โดยมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มตัวพิมพ์
ขึ้นมาอีก 4,000 ฉบับ รวมทั้งส่งขึ้นมาเป็น 5,000 ฉบับ ถ้าจะไม่พอก็ให้เร่ง
กรมการลงไปรับเอาตัวพิมพ์ขึ้นมาอีก...¹

แม้จะไม่มีรายงานของการค้าโคกระบือที่เป็นตัวเลขแน่นอน แต่จากรายงาน
ข้างต้น ประกอบกับรายงานต่างๆที่มีการกล่าวถึงการค้าโคกระบือภายในบริเวณลุ่มน้ำมูล
ตอนบนภายหลังสนธิสัญญาเบาริงนั้น จะเห็นได้ว่ามีการเดินทางซื้อ-ขายโคกระบือกันอย่าง
คึกคัก² "จึงทรงพระราชดำริว่าหัวเมืองลาวเขมรฝ่ายตะวันออกเป็นทางลูกค้า พม่าตองซู
คนในบังคับอังกฤษไปมาค้าขายซื้อช้างม้าโคกระบือเสมอทุกปี มีผลประโยชน์แก่บ้านเมือง
ทั้ง 2 ฝ่าย"³

จากรายงานของ คาร์ล เบทเก ผู้ที่รับจ้างรัฐบาลสยามสำรวจเส้นทางรถไฟสาย
กรุงเทพฯ-นครราชสีมาให้ความสำคัญของผลประโยชน์ที่รถไฟจะได้รับจากการขนส่งโคกระบือ
จากนครราชสีมาลงไปกรุงเทพฯว่า "...ในบันดาคำซึ่งความเจริญของทางรถไฟจะอาศัย
โคเป็นประธานนั้น ก็คือเข้าแลโคกระบือซึ่งเห็นว่าคงจะเป็นสินค้าใหญ่ได้"⁴ การคาดการณ์
ของนายคาร์ล เบทเก ดังกล่าวก็เนื่องด้วยความคิดคึกคักของขบวนการค้าโคกระบือซึ่งกำลัง
ดำเนินอยู่ขณะนั้น

¹ หจช., เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1238 เล่ม 11 เรื่องให้พระยา
นครราชสีมาตั้งกองหัวรูปพรรณโคกระบือ.

² หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1242 เรื่อง เมืองนครราชสีมา
เมืองสุรินทร์ ให้สืบจับผู้รายปล้นโคคั้นสุณะตองซู.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจช., ร.5 ยธ.5.6/1 หนังสือ คาร์ล เบทเก มีถึงกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ
เดือนมกราคม 1889 (พ.ศ. 2432).

2. ชาวจีน : ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง

เนื่องจากปัจจัยทางด้านการคมนาคมทำให้บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสนธิสัญญาเบาริงอย่างจำกัดเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคส่วนอื่นๆของสยาม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองลาวต่างๆในบริเวณที่ราบสูงโคราชด้วยกันแล้ว บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนับว่าได้รับผลกระทบจากสนธิสัญญาเบาริงมากกว่าหัวเมืองลาวอื่นๆในบริเวณที่ราบสูงโคราชด้วยกัน กล่าวคือได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยมีนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลง และจากนครราชสีมาจึงจะส่งผลกระทบต่อไปยังดินแดนส่วนอื่นๆของที่ราบสูงโคราช กลุ่มคนที่นำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากระบบเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าคือ กลุ่มชาวจีน

ชาวจีนที่เข้าไปยังบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนและหัวเมืองลาวอื่นๆนั้น มิได้มีจุดประสงค์ที่จะจับจองที่ดินทำการเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงตนเอง แต่เข้าไปประกอบธุรกิจการค้าซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

มีหลักฐานชิ้นต้นจำนวนมากที่กล่าวถึงชาวจีนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนที่บ่งบอกถึงความคึกคักในการค้าขายแลกเปลี่ยนภายหลังสนธิสัญญาเบาริง เจมส์ แมคคาร์ธีย์ ผู้ซึ่งเดินทางผ่านนครราชสีมาในปี.ศ. 2427 ได้กล่าวถึงชุมชนชาวจีนในเมืองนครราชสีมาว่ามีชาวจีนประมาณ 800 คน ประกอบอาชีพค้าขายทุกอย่าง รวมตลอดถึงอาชีพการกรรต่างๆ ด้วย อาทิ บ่อนการพนัน กิมเหล้า สู้ฝิ่น เป็นต้น "หัวหน้าชาวจีนได้กล่าวว่า ถ้าซ่อมทางระหว่างโคราชกับสระบุรีให้ดีจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศเป็นอันมากในด้านการค้าสินค้าหลักได้แก่ข้าว น้ำตาล หนัง และเขาสีคว"

¹หลักฐานที่กล่าวถึงปริมาณชาวจีนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนภายหลังสนธิสัญญาเบาริงอีกอันหนึ่งคือรายงานการผูกปิ่นเงินที่โคราชและเมืองขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนในปี.ศ. 2427 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่แมคคาร์ธีย์กล่าวไว้แจ้งยอดจำนวนชาวจีนทั้งหมดที่ได้ผูกปิ่นเงินจำนวน 1,022 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่ใกล้เคียง

¹เจมส์ แมคคาร์ธีย์, "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม," หน้า 68.

กับที่แม่ศรียกกล่าวไว้ ซึ่งคงจะมีชาวเงินอีกส่วนหนึ่งที่เลิกลอกการสักข้อมือ เพราะทาง
กรุงเทพฯถึงกับตั้งรางวัลว่า "ถ้ามีผู้จับได้มากกว่าปีก่อนขึ้นไปสิบคน จะพระราชทานให้เป็น
รางวัลคนหนึ่ง"¹

การค้าขายของชาวเงินเหล่านี้จะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือการติดค้อค้าขาย
ระหว่างนครราชสีมากับกรุงเทพฯพวกหนึ่ง ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นจะเป็นผู้นำสินค้าจากนครราช
สีมาเพื่อไปขายต่อยังหัวเมืองต่างๆในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนและหัวเมืองลาวอื่นๆ พ่อค้าชาว
เงินพวกหลังนี้จะเป็นผู้ที่ติดค้อซื้อขายกับราษฎรโดยตรงและกับพ่อค้าย่อยชาวเงินในท้องถิ่นที่
อยู่ไกลออกไป และจะเป็นผู้รวบรวมสินค้าท้องถิ่น เช่น ไหม หนังสั้ว เขาสั้ว ครั่ง
 เป็นต้น โดยนำออกไปจากหัวเมืองต่างเพื่อนำไปขายต่อยังนครราชสีมา แล้วส่งลงไปขาย
ยังกรุงเทพฯต่อไป

2.1 การค้าระหว่างนครราชสีมากับกรุงเทพฯ

การค้าค้อค้าขายระหว่างกรุงเทพฯกับนครราชสีมาจะเป็นการนำสินค้าสำเร็จรูป
ต่างๆ เช่น ผ้า ค้าย น้ำตาล ไม้ซีกไฟ ฯลฯ จากกรุงเทพฯเข้ามายังนครราชสีมา
และจะนำสินค้าท้องถิ่นที่รวบรวมไว้แล้วที่นครราชสีมาส่งลงไปยังกรุงเทพฯ พ่อค้าชาวเงินที่
ติดค้อซื้อขายอยู่ระหว่างกรุงเทพฯกับนครราชสีมาจะมีทั้งที่เดินสินค้าอยู่เป็นประจำ และชาว
เงินที่เดินทางเข้ามาค้าขายเป็นครั้งคราว

ภายหลังสนธิสัญญาเบาริงในปีพ.ศ. 2398 ใ้มีชาวเงินที่ทำการค้าอยู่ระหว่าง
นครราชสีมากับกรุงเทพฯอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ ถึงขนาดที่ข้าราชการปกครองในท้องถิ่น
สามารถจะทราบข่าวคราวความเคลื่อนไหวของทางกรุงเทพฯได้จากชาวเงินที่ติดค้อค้าขายอยู่
เป็นประจำเหล่านี้ "แลมาไ้ข่าวคำลือของพวกเงินว่า ไ้ผ้าละออองจุฬีพระบาททรงพระประขาร
มีทรงสพาย"² หรือแม่แต่เมื่อมีขอราชการหรือตองการจะส่งข่าวหรือสิ่งของในราชการที่

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก./1 ใบบอกเมืองนครราชสีมา, พระพิชัยสงคราม
พระพลกรมการเมืองนครราชสีมา กราบเรียนลูกขุน ณ ศาลา วันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ
ปีมะเฒ่เบญจศก (ใบบอก กันยายน ร.ศ. 95 - มีนาคม ร.ศ. 103).

² หจข., ร.5 ม.46/3 เรื่องกรมหมื่นสรพลสิทธิประสงค์ จักรราชการทางเมือง
นครราชสีมา, วันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

ไม่เป็นความลับมากนักก็มักจะฝากไปกับพ่อค้าชาวจีนที่เดินสินค้าอยู่เสมอเหล่านี้ "ให้เงินพ่อค้าส่งไปจะเร็วกว่า เพราะเขาเดินสินค้าอยู่เสมอ"¹

จากรายงานของ คาร์ล เบทเก ผู้ที่รับจ้างรัฐบาลสยามสำรวจเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา ก็พูดถึงการขนส่งสินค้าโดยโคค่างระหว่างนครราชสีมากับกรุงเทพฯ อยู่เป็นประจำ เดือนละประมาณ 3,000 - 4,000 โคค่างๆหนึ่ง 50 กิโลกรัม²

สำหรับพ่อค้าชาวจีนที่เป็นคนในบังคับต่างชาตินั้นจะมีหนังสือจากสถานกงสุลของประเทศนั้นเพื่อให้ชาวจีนในบังคับของตนขึ้นมาค้าขายโดยสะดวก ชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนแลหัวเมืองลาวต่างๆนั้น ส่วนมากจะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

จ.ศ. 1241 ปีเถาะเอกศก(พ.ศ. 2422) ... ค่ายจีนตันเชียงหวง คนในบังคับฝรั่งเศส จะขอแต่งให้เงินเม่งหลี่ จินเต เป็นนายเรือคองยาว 5 วา 2 สอก จินนายเรือ จินลูกเรือรวม 10 คน มีศาตราวุธสำหรับล่า คุมเรือแลสินค้าต่างๆขึ้นไปค้าขายแล หลวงลูกหนึ่ง ๗ เมืองนครราชสีมา ซากลับจะบันทุกสินค้าต่างๆลงมา ๗ กรุงเทพฯ ซาพเจ้าขอสมเด็จเจ้าโคโปรคให้หนังสือเดินทางกับจีนตันเชียงหวง เพื่อให้ผู้รักษาเมือง กรมการช่วยส่งเคราะห์ป้องกันโคไปมาค้าขายโดยคลองสะดวก...³

จ.ศ. 1242 ปีมะโรงโทศก(พ.ศ. 2423)... ค่ายจีนโงวเมาชวคคนในบังคับฝรั่งเศส แต่งให้เงินเต็ง จินคายเจียบ จินอาเกื่อง จินก้ง กบิจีนไซ่ จินชกิม จินชกเกา รวม 7 คน เป็นหลงจูแลนายเรือคองยาว 6 วาลำหนึ่ง ยาว 5 วา 2 สอก ลำหนึ่ง รวม 2 ลำ บันทุกสินค้าต่างๆขึ้นไปจอกอยที่ท่าเรือเมืองสระบุรี บันทุกใส่ต่างขึ้นไปตั้งห้างค้าขาย ๗ เมืองโคราชแลวบางที่เอาสินค้าเดินทางขึ้นค้า ๗ เมืองหนองคาย แลตามแขวงหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือนั้นด้วย แลซื้อสินค้า ๗ เมืองเหนือ ลงมากรุงเทพฯ เขาจะขึ้นล่องไปมาเสมอ ซาพเจ้าขอสมเด็จเจ้าโคโปรคให้หนังสือเดินทางไปมาค้าขายแก่เขาด้วย เพื่อจะโคไปมาค้าขายโดยสะดวก...⁴

¹ หจข., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทยบอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา วันที่ 4 เมษายน ร.ศ. 111.

² หจข., ร.5 ยธ.5.6/1 หนังสือ คาร์ล เบทเก มีถึงกรมหลวงเทเวศร์ไพบาร เดือนมกราคม ค.ศ. 1889.

³ หจข., เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1241-1245 เล่ม 42 เรื่อง จีนตันเชียงหวงคนในบังคับฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทางในการให้เงินเม่งหลี่ จินเต เป็นนายเรือ คุมสินค้าไปขาย แลหลวงลูกหนึ่ง ๗ เมืองนครราชสีมา ซากลับจะบันทุกสินค้าต่างๆลงมาณกรุงเทพฯ

⁴ เล่มเดียวกัน, เรื่องจีนโงวเมาชวคคนในบังคับฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทาง...

จ.ศ. 1242 ปีมะโรงโศก (พ.ศ. 2423)... ค่ายจันทน์เชียงกงคนในบังคับฝรั่งเศส
ขอแดงให้เงินเลี้ยงเป็นนายเรือขาว 6 วา จินนายเรือจีนลูกเรือ 6 คน มีเครื่อง
ศาสตราวุธสำหรับล่า คุมเรือแลสินค้าต่างๆขึ้นไปตั้งโรงค้าชาย ณ เมืองโคราช แล
เมืองศรีสะเกษ อุบล สุรินทร์ แลตามแขวงหัวเมืองราชทางฝ่ายเหนือ บนทุกสินค้า
ขึ้นลงไป ณ กรุงเทพฯ อนึ่งจันทน์เชียงกงยังแจกความว่า เที้ยวกอนบันดาลูกนี้
ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมืองศรีสะเกษ อุบล สุรินทร์ ไทซ้อเชื้อสินค้า และภูเงิน
ไปบาง เงินยังคงอยู่เป็นหลายคนยังหาได้ใช้ไม่ มีแจงอยู่ในบัญชีแลสารกรมธรรม์
นั้นแล้ว ชาวเจ้าขอสมเด็จโปรดเกล้าฯ สืบเสาะหาทางค้าชายแลทองคำรับสั่งผู้
รักษาเมืองกรมการ หากตัวลูกนี้มาชำระแรงเงินให้แก่เขาด้วย ถ้าชำระไม่ตกลง
กันให้เจ้าเมืองกรมการบอกส่งลงมากรุงเทพฯ...¹

ยังมีหลักฐานลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้อีกมาก ซึ่งชี้ให้เห็นถึงพ่อค้าชาวจีนซึ่งเดิน
ทางติดต่อค้าขายอยู่ระหว่างกรุงเทพฯ กับบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนและหัวเมืองลาวอื่นๆ แต่
บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนซึ่งมีนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางนั้น จะเป็นศูนย์กลางในการถ่ายเท
สินค้าระหว่างหัวเมืองลาวต่างๆกับกรุงเทพฯ สำหรับพาหนะในการเดินทางนั้นจะใช้เรือ
จากกรุงเทพฯถึงสระบุรี ต่อจากสระบุรีจะขนสินค้าขึ้นโคค่างบรรทุกข้ามช่องเขาคางพระยา
โพนมายังปากช่องซึ่งนับว่าเป็นหน้าด่านของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน การถ่ายเทสินค้าจาก
โคค่างสู่เกวียนเพื่อส่งต่อไปยังโคราชและหัวเมืองลาวอื่นๆ และการถ่ายเทสินค้าท้องถิ่น
จากเกวียนขึ้นโคค่างเพื่อส่งต่อไปยังสระบุรี นั้น จะกระทำที่ปากช่องนี้ เพราะจากปากช่อง
สามารถจะใช้พาหนะเกวียนต่อไปยังโคราชได้

2.2 การค้าระหว่างนครราชสีมากับหัวเมืองลาวอื่นๆ

การติดต่อค้าขายระหว่างบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอันมีนครราชสีมาเป็นศูนย์กลาง
กับบริเวณหัวเมืองลาวอื่นๆนั้น จะใช้เส้นทางเกวียนเป็นสำคัญ ยกเว้นการค้าต่อระหว่าง
นครราชสีมากับอุบลในฤดูน้ำมากจะขนส่งทางเรือตามลำแม่น้ำมูลได้ประมาณ 2 เดือน ใน
1 ปี โดยมีท่าจอดเรือสินค้าอยู่ตำบลท่าช้าง แขวงเมืองนครราชสีมา หรือน้ำน้อยก็ใช้

¹ หจช., เอกสารเย็บเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1241-1245 เล่ม 42 เรื่อง
จันทน์เชียงกงในบังคับฝรั่งเศสขอหนังสือคนทางในการให้เงินเลี้ยงเป็นนายเรือคัมสินค้า
ไปตั้งโรงค้า ณ เมืองโคราช ศรีสะเกษ สุรินทร์ แลขอทองคำให้ผู้รักษาเมืองกรมการหาตัว
ลูกนี้ในบัญชีมาชำระเงินด้วย.

ท่าเรือพิมายแล้วแต่ว่าตอนไหนน้ำมากหรือน้อย¹ สำหรับชุมทางของเส้นทางเกวียนก่อนที่จะแยกออกไปยังหัวเมืองลาวอื่นๆนั้นคือพิมาย

เส้นทางเกวียนที่ใช้ติดต่อกับหัวเมืองลาวต่างๆนั้น ที่สำคัญมีดังนี้

1. เส้นทางจากพิมายผ่านสุรินทร์ ศรีสะเกษ แล้วไปอุบลราชธานี
2. เส้นทางพิมาย - ร้อยเอ็ด
3. เส้นทางพิมาย ชนบท ขอนแก่น หนองคาย
4. เส้นทางนางรอง ผ่านช่องตะโก เข้าวะบินบุรี ปราจีนบุรี สำหรับเส้นทางนี้ยังใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับกรุงเทพฯที่สำคัญอีกเส้นทางหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าโคกระบือ

เส้นทางเกวียนเหล่านี้จะใช้เดินสินค้ากันมากในฤดูแล้งเพราะทางเกวียนหลายแห่งจะต้องผ่านท้องทุ่งนา สาเหตุอีกประการหนึ่งคือในฤดูฝนการเดินทางลำบากเนื่องจากน้ำนองทุ่งมีโคลนตมมาก การนำเกวียนข้ามห้วยหนองท่าโคลำบาก สาเหตุประการสุดท้ายที่ทำให้การเดินสินค้าต้องทำในฤดูแล้งก็คือเป็นเวลาว่างจากการทำนา เพราะการขนส่งสินค้าโดยเกวียนเทียมโคนั้นจะใช้เกวียนและโคของราษฎรเพื่อนำไปรับจ้างขนส่งสินค้า

ชาวจีนที่เข้ามาขังบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นจะมีอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาทำการค้าภายในภูมิภาคหัวเมืองลาวต่างๆ โดยการรับสินค้าสำเร็จรูปที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ ไปรับสินค้าเหล่านั้นที่นครราชสีมา แล้วนำสินค้าเหล่านั้นไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าในท้องถิ่น อย่างเช่นบริเวณหัวเมืองลาวกาวซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่อุบลราชธานีนั้นก็ปรากฏว่ามีพ่อค้าชาวจีนจากนครราชสีมาเข้าไปทำการค้าขายอยู่แล้ว² และการติดต่อกับชายระหวางหัวเมืองลาวกาวกับนครราชสีมาได้มีมากขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริง

เมื่อพ.ศ. 2409 นี้ จีนฮอย ลูกค้าเมืองอุบลฯ ใ้ไปค้าขายทางเมืองสุวรรณภูมิขณะที่พักอยู่ริมห้วยกาควาก บ้านเหมือดแอ่ ถูกผู้รายปลนฆาตชาย ฟันองจีนฮอยไ้ครองคอเมืองอุบลฯ ทางเมืองอุบลฯแจ้งวาเป็นเขตแดนของเมืองสุวรรณภูมิ...เมือง

¹ เดิม วิชาคหยมกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 1 : 151.

² เรื่องเดียวกัน.

สุวรรณภูมิที่ว่าไม่ใช่แขวงเมืองสุวรรณภูมิ พื้น้องเงินหอยจึงไปกราบเรียนเจ้าพระขานคร
ราชสีมา เจ้าเมืองนครราชสีมาจึงเรียกเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ เจ้าเมืองอุบลฯ
เจ้าเมืองศรีสะเกษไปพร้อมกันแล้วมีบัญชาว่า เกิดความวุ่นวายในทิวโลกสยาม
แขวงเมืองทั้ง 3 ถ้าเมืองใดสืบลูกหลานได้ จะยกที่ตำบลนั้นให้เป็นท้องเมืองนั้น
ถ้าสืบลูกหลานไม่ได้จะให้เฉลี่ยเสียเงินให้แก่พื้น้องเงินหอย 5 ชั่ง ยกที่ตำบลนั้นให้เป็นท้องเมือง
นั้น เจ้าเมืองอุบลฯจึงยอมเสียเงินให้แก่พื้น้องเงินหอย...¹

การที่พ่อค้าชาวจีนที่เมืองอุบลฯถูกผู้ร้ายปล้นฆ่าตาย แล้วพื้น้องชาวเงินเหล่านั้น
ได้ไปร้องเรียนที่โคราช และเจ้าเมืองโคราชก็เอาเป็นธุระให้สืบจับตัวผู้กระทำผิดมาลง
โทษให้ได้ หากจับไม่ได้เจ้าเมืองก็ต้องจ่ายเงินแก่เงินเจ้าทุกข์ ทำให้มองเห็นได้อย่างหนึ่ง
ว่า ชาวจีนเหล่านั้นต้องมีความผูกพันหรือคุ้นเคยทางการค้าอยู่ที่นครราชสีมาโดยถ้าไม่ใช่ตัว
เงินหอยเองก็คงจะเป็นญาติพื้น้องของเงินหอย

การติดคอค้าขายระหว่างหัวเมืองลาวกาวกับนครราชสีมาได้ทวีความตึงเครียดมาก
ยิ่งขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริง และยิ่งเมื่อทางกรุงเทพฯมีนโยบายขยายอำนาจการปกครอง
เข้าควบคุมหัวเมืองเหล่านั้นมากยิ่งขึ้น

...เรื่องหนึ่งเงินเฮงปุมิภรรยาผู้ตกค้าขายอยู่ในเมืองอุบลราชธานี คุณสินค้าของป่า
ต่างๆ บันทุกเรือ 6 ลำประมาณสามร้อยหลายเสต แลเงินตราหกสิบชั่งเสต ขึ้น
ไปขายแลซื้อสิ่งของเมืองนครราชสีมา ออกเรือจากเมืองอุบลราชธานี...นายข้า
ล่องเรือเล็กมาจากเมืองนครราชสีมา ถึงเมืองอุบลราชธานีแจ้งต่อข้าพระพุทธเจ้า
ว่าเงินเฮงปุมิขึ้นไปถึงระหว่างบ้านซ่มกับบ้านท่าช่างที่จะจอดเรือแขวงเมืองนครราชสีมา
มีผู้ร้ายประมาณยี่สิบคนเสตถือปืนครมมีอยู่ในหาดทรายยิงปืนหลายนัดเข้าตีปล้นเงิน
เฮงปุมิ กระสุนปืนถูกเงินเฮงปุมิที่รวมมช่างชาวถึงแกกรรม กระสุนปืนถูกคนลาวจ้าง
ล่องเรือเจ็ดสี่สะกระสุนหนึ่งแตกเป็นอันตรายไม เงินลาวคนจ้างก็ขึ้นบกหนีไปสิ้น
ผู้ร้ายคนเก็บไปเตนอระมาด งาซ่า โหม กับเงินตรา ผลเร็ว ครั้ง หนึ่งเขา
อนนั้นหาเก็บไปไม ธรรมเนียมเงิน - โย ซึ่งค้าขายบันทุกสินค้าออกจากเมือง
อุบลราชธานี ไปเมืองนครราชสีมาปีละสองครั้ง ถูกปล้นบันทุกไปทางเรือ ถูกปล้น
บันทุกเที่ยวไปทางบก มีผู้ร้ายปล้นชิงเจ้าของถึงแกกรรมเนื่องๆ เงิน - โยค้าขาย
หวาดหวั่นกลัวเลาถือเป็นอันมาก ถูกปล้นนี้ไม่มีผู้ใดบังอาจบันทุกสินค้าไปเมืองนคร
ราชสีมา แต่เที่ยวคังคางอยู่เมืองอุบลราชธานีประมาณหารอชเสต ผู้ร้ายมีผู้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

กันซุกซุมอยู่ป่าแขวงเมืองศีสะเกษ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองพิมาย เมืองอุไรสง
เมืองสุรินทร์ เมืองนครราชสีมาแลเมืองต่างๆ...¹

อุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการค้าขายในบริเวณหัวเมืองลาวต่างๆก็คือโจร
ผู้ร้ายที่คอยปล้นขบวนสินค้าอยู่เสมอ ทำให้"จีน-ไทยค้าขายหวาดหวั่นเล่าลือเป็นอันมาก"²
แต่อย่างไรก็ตาม ก็นับว่าการค้าขายระหว่างอุบลราชธานีกับนครราชสีมาขึ้นกระทำกัน
คึกคักพอควรทีเดียว ถึงขนาดที่ขบวนเกวียนที่คักคางอยู่ที่อุบลราชธานีเพราะไม่กล้าเดิน
สินค้ามายังนครราชสีมาขณะนั้น 500 กว่าเล่ม และในขบวนเรือสินค้าของพ่อค้าชาวจีนทั้ง
กล่าวก็มีลูกจ้างทั้งไทยและจีนอยู่ด้วย นับได้ว่าพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ได้นำเอาระบบเศรษฐกิจ
แบบเงินตราเข้าไปเผยแพร่ในภูมิภาคนี้ให้มากขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริง

หลักฐานอีกอันหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นถึงชุมชนชาวจีนในเขตแขวงหัวเมืองลาวภาคก็คือ
ภาษีฝิ่น เพราะฝิ่นนั้นรัฐบาลจะอนุญาตให้สูบได้เฉพาะชาวจีนเท่านั้น ราษฎรไทย-ลาว
สูบไม่ได้เพราะถือว่าผิดกฎหมาย ในปีพ.ศ. 2435 (ร.ศ. 111) "พระเจ้านั่งยาเธอ
กรมหลวงพิชิตปรีชากรโปรดเกล้าฯให้ทำภาษีฝิ่นเป็นของหลวงในเขตแขวงหัวเมืองลาวภาค
โดยทั่วไป แต่ ณ วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 111 ได้จัดซื้อฝิ่นสุกดิบ...รวบรวมจำหน่าย
ในโรงภาษีเมืองอุบลฯ เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองชูนธ์ เจ้าพนักงานจำหน่ายฝิ่นสุก
จวนจะสิ้นเชิงอยู่แล้ว"³ จึงได้ตั้งให้กรมการเมืองอุบลฯ คุมเงินหลวง 65 ชั่ง 12 ตำลึง
(5,448บาท)มาในเรือกลไฟเมลชื่อ "พานิชวัฒนา" มาจัดซื้อฝิ่นสุกของหลวง ณ เมือง
นครราชสีมา

การเดินเรือสินค้าในลำแม่น้ำมูลในฤดูฝนนั้นกระทำกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยมี
เรือทั้งของรัฐบาลและเอกชนเดินรับส่งสินค้าอยู่ประจำในฤดูฝน สำหรับบริษัทเดินเรือของ
รัฐในลำน้ำมูลระหว่างนครราชสีมากับอุบลราชธานีนั้นคือ บริษัทเรือไฟสยามบุรพทิศ โดย

¹ หจข., ร.5 ม.46/4 เรื่องราชการเมืองนครราชสีมา, หนังสือพระยาราช
เสนา ข้าหลวงเมืองอุบลฯ ถึงพระประสิทธิ์ศัลยการ, วันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 111.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงจัดให้มีเรือกลไฟ 2 ลำชื่อ "บัวรุ่งบูรพทิศ"ลำหนึ่ง กับ "พานิช
วัฒนา"ลำหนึ่ง เติมน้ำมันลำน้ำมัน ตั้งแต่เมืองอุบลราชธานีถึงท่าช้างแขวงเมืองนคร
ราชสีมาหรือเมืองพิมายแล้วแต่ดูน้ำมันมากหรือน้อย ¹

...การกอบมีเรือไฟสยามบุรพทิศนี้ เป็นกอบมีที่อยู่ในความอุทหนุนท่านุบำรุงของ
ราชาธิปไตย เป็นราชการกลายเป็นแต่ถึงกระนั้นก็ชื่อว่าจัดเป็นกอบมีมีทุนกำไร
จะต้องคิดต้องทำโดยทางค้าขายแท้ กล่าวคือต้องมีออฟฟิศที่จัดการมีพนักงานแลบัญชี
ที่จะรับผิดชอบ ต้องมีทั้งเอเยนต์ในเมืองอื่นที่จะรับจะหาซื้อและจะส่งสินค้าลงเรือ
ในสอหุ่ยของกอบมี...ช่วยทำทางให้สินค้าลงท่าเรือ...²

เส้นทางการค้าอีกเส้นทางหนึ่งที่มีการขนส่งสินค้าอยู่เป็นประจำคือนครราชสีมา-
หนองคาย เนื่องจากมีหลักฐานเกี่ยวกับการค้าขายในบริเวณดังกล่าวไม่สู้จะมากนัก เพราะ
การขนส่งสินค้าในเส้นทางค่านี้นี้จะกระทำไ้แต่โดยทางบกคือเกวียนเท่านั้น ดังนั้นปริมาณ
การขนส่งสินค้าทางค่านี้นี้จึงมีน้อยกว่าเส้นทางเมืองอุบลราชธานี มีรายงานเรื่องทางรถไฟ
ที่คิดจะสร้างขึ้นตั้งแต่เมืองนครราชสีมาถึงหนองคาย ปี พ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) ซึ่งกระทำ
โดยนายเชน กิตติพันธ์ เซค^๓ ขึ้นยื่นขอเนียรกรมรถไฟ ซึ่งรายงานดังกล่าวโน้มน้าวที่จะให้
รัฐบาลสยามเร่งรีบสร้างทางรถไฟสายดังกล่าว ดังนั้นการรายงานสภาพการขนส่งสินค้า
จึงไม่สู้จะคึกคักเท่าที่ควร อีกทั้งยังพยายามที่จะให้รัฐบาลสยามมองเห็นความสูญเสียที่รัฐบาล
สยามพึงจะได้รับจากการรั่วไหลของสินค้าท้องถิ่นไปยังแห่งอื่นอันเนื่องมาจากการคมนาคม
กับส่วนกลางที่ไม่สะดวก อย่างเช่นการค้าที่หนองคายในขณะนั้น

การค้าขายก็มีแต่เล็กน้อยส่งไปมาถึงกันโดยทางเกวียนลงมาโคราช กับการค้าขาย
บางเล็กน้อยทางเรือขึ้นในหลวงพระบาง แต่การค้าขายที่จะส่งไปมาทางเชียงใหม่
โดยมาก...ราคาสินค้าเข้าในเมืองหนองคายมีราคาแพงกว่าสินค้าที่กรุงเทพฯประมาณ
500 ถึง 600 % ไรนาที่นั้นโคผลเขาแต่พอรับทานในเมืองนั้นไม่ใคร่ส่งออก...เวลานี้
โคกระบือประมาณตั้งแต่ 7,000 ถึง 8,000 ตัว ส่งลงมาเมืองลพบุรีทุกๆปีจากแขวง

¹ หจข., ร.5 ม.46/4 เรื่องราชการเมืองนครราชสีมา พระประสิทธิ์ศัลยการ
ข้าหลวงมณฑลลาวกลาง เรือนพระยาราชเสนา ข้าหลวงมณฑลลาวลาว วันที่ 9 กรกฎาคม
ร.ศ. 111.

² หจข., ร.5 ม.46/4 เรื่องราชการเมืองนครราชสีมา เดือนสิงหาคม
ร.ศ. 111.

ชนบทเท่านั้น แลยังมีผู้กระเบื้องมากมายส่งลงมาจากราชธานีโคราช สินค้าที่
 เข้าในเมืองนี้เป็นของเบ็ดเตล็ดต่างๆ เป็นต้นว่า เครื่องเหล็ก ไม้ขีดไฟ เครื่องครัว
 น้ำมันก๊าดเล็กๆ บันทุกเกวียนขึ้นมาจากโคราช พวกพ่อค้าเหล่านี้คือจีนเป็นต้น
 ระยะทางโคราชถึงหนองคาย ประมาณตั้งแต่ 16 ถึง 20 วัน...¹

อย่างไรก็ตาม แม้แต่ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเอง สินค้าเข้าส่วนหนึ่งก็ส่ง
 ไปจากนครราชสีมาโดยผ่านหนองคาย อย่างกรณีหลวงพระบางนั้นสินค้าเข้าไปขายในหลวง
 พระบางมีอยู่ 4 ทางคือ หนองคาย เชียงใหม่ พิชัย และมาจาก "โขงอน"
 สำหรับสินค้าที่มาจากหนองคายนั้นหนองคายจะรับมาจากนครราชสีมาอีกต่อหนึ่ง และนคร
 ราชสีมาจะรับมาจากกรุงเทพฯโดยพ่อค้าชาวจีนกลุ่มแรกตั้งกล่าวแล้ว แต่สินค้าทางเวียด
 นามันนี่มีเป็นครั้งคราวไม่มากนัก ส่วนมากพ่อค้าฝรั่งเศสจะนำเข้ามา

ครั้งนี้สินค้าก็ยังมีแต่สินค้าขาออกนำไปกรุงเทพฯ ลงทางเมืองพิชัยบ้าง เมือง
 นครราชสีมาบ้าง ไปทางเมืองเชียงใหม่บ้าง ส่วนภาษีเขารอยซีกสามนั้น คือจีน
 นำผ้าขาว ผ้าลายเล็กๆมาจากเมืองหนองคายๆรับมาจากเมืองนครราชสีมาๆรับ
 มาจากกรุงเทพฯ ถึงจำหนายเมืองหลวงพระบาง ครั้งนั้นเรียกภาษีขาเขารอย
 ซีกสามทั้งสิ้น²

การติดต่อค้าขายระหว่างหัวเมืองลาวต่างๆกับบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยมีนคร
 ราชสีมาเป็นศูนย์กลางนั้น เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าสำเร็จรูปจากกรุงเทพฯ
 เป็นต้นว่า เครื่องเหล็ก ไม้ขีดไฟ เครื่องครัว น้ำมันก๊าด และอื่นๆ ส่วนสินค้าท้องถิ่น
 ที่ส่งลงไปจำหน่ายกรุงเทพฯนั้นได้แก่ นอระมด งาช้าง ไหม ผลแร่ ฝรั่ง หนึ่ง
 เขา เป็นต้น การค้าขายดังกล่าวกระทำโดยพ่อค้าชาวจีน โดยมีแรงงานคนและเกวียน
 เข็มโคของราษฎรพื้นเมืองเป็นแรงงานรับจ้าง ลักษณะการค้าดังกล่าวทำให้นครราชสีมา
 กลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าระหว่างหัวเมืองต่างๆในภูมิภาคที่ราบสูงตลอดจนดินแดน
 ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กับกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงขบวนการค้า

¹ หจข., ร.5 รายงานเรื่องทางรถไฟที่คิดจะสร้างขึ้นตั้งแต่เมือง
 นครราชสีมาถึงหนองคาย, วันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 113.

² หจข., ร.5 ค.17.2/1 เรื่องภาษีขาเข้าขาออกและภาษีพื้นเมืองหลวงพระบาง
 แลนครราชสีมา วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 109.

ดังกล่าวได้คึกคักยิ่งขึ้น ทำให้ตัวเมืองนครราชสีมาเป็นแหล่งชาวจีนที่มากที่สุดในภูมิภาคที่ราบสูงด้วยกัน

2.3 นครราชสีมา : ศูนย์กลางการค้าของภูมิภาค

จากการขยายตัวทางการค้าระหว่างที่ราบสูงโคราชกับกรุงแพทลภายหลังสนธิสัญญาเบาริง ทำให้เมืองนครราชสีมากลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางทางการค้า นอกจากตัวเลขของจำนวนชาวจีนที่ได้จากรายงานการผูกป้อมือจีน และจาก "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม" ของ เจมส์ แมคคาร์ธี ซึ่งกล่าวถึงจำนวนชาวจีนเฉพาะในตัวเมืองนครราชสีมาว่ามีประมาณ 800 คน¹ แล้ว ยังมีหลักฐานอื่นๆอีกมาก ซึ่งล้วนแต่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของชาวจีนในทางการค้า การประกอบธุรกิจสะสมโภคทรัพย์จนร่ำรวย และชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวของเมืองนครราชสีมาที่กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้ามากยิ่งขึ้น

จากจำนวนเงินประมูลภาษีเงินของเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองอื่นๆในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน จะเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ประการหนึ่งถึงขนาดของชุมชนชาวจีนในเมืองนครราชสีมาและบริเวณใกล้เคียง เพราะการสู้รบ ชื้อฝิ่น ชายฝิ่นนั้น จะกระทำกันเฉพาะในแคว้นของชาวจีนเท่านั้น รัฐบาลอนุญาตให้เฉพาะชาวจีนเท่านั้นที่ทำได้ ในการแต่งตั้งเจ้าเมือง ปลัด กรมการ จะมีข้าราชการอย่างหนึ่งที่ใช้ราชการที่ได้รับแต่งตั้งนี้ ปฏิบัติ คือ "อึ้งไห้... (ตำแหน่ง) ก้าวข้ามปรามบุตร - ภรรยา - ซุนหมื่นตัวเลขว่าทาสอย่าให้คบหากันซื้อฝิ่นชายฝิ่นสู้ฝิ่น..."²

¹ เจมส์ แมคคาร์ธี, "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม," หน้า 18.

² หจข., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1241 เล่ม 17

เรื่องเมืองนครราชสีมา ตั้งหลวงภักดีอุโบสถเป็นที่หลวงพิทักษ์พลนายกองส่วนน้ำมันรัก.

ตารางที่ 4 จำนวนเงินประมูลภาษีเงินเมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้นบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน

พ.ศ.	จำนวนเงิน(บาท)
2418	10,800
2419	11,200
2420	11,200
2429	16,000
2430	16,000
2431	24,000
2432	18,400
2436	26,320
2437	24,400
2439	37,680

ที่มา : หจช., ร.5 เอกสารเข็บบเลมกรรมมหาดไทย จ.ศ. 1238 เล่ม 11 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำคั้งเงินมักเป็นที่ขุนพันจกาศีเจ้าภาศีผิน.

หจช., ร.5 เอกสารเข็บบเลมกรรมมหาดไทย จ.ศ. 1240 เล่ม 15 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำคั้งเงินโทเป็นที่ขุนพันจกาศีเจ้าภาศีผิน.

หจช., ร.5 เอกสารเข็บบเลมกรรมมหาดไทย จ.ศ. 1247 เล่ม 31 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำคั้งเงินชุษเป็นที่ขุนพันจกาศีเจ้าภาศีผิน.

หจช., ร.5 เอกสารเข็บบเลมกรรมมหาดไทย จ.ศ. 1250 เล่ม 36 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำคั้งเงินเบ็งเป็นที่ขุนพันจกาศีเจ้าภาศีผิน.

หจช., ร.5 เอกสารเข็บบเลมกรรมมหาดไทย จ.ศ. 1251 เล่ม 37 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำคั้งเงินบูเป็นที่ขุนพันจกาศีเจ้าภาศีผิน.

หจช., ร.5 ม.2.14/14 พระพรหมภิกขบาลไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา วันที่ 4 กันยายน ร.ศ. 115.

นอกจากภาษีเงินได้ยังมีอากรการพนัน อากรบ่อนเบี้ย ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่มีการเล่นกันในวงการของพวกพ่อค้าชาวจีนเป็นส่วนมาก สำหรับจำนวนเงินประมูลอากรบ่อนเบี้ยนั้นนับว่าเป็นจำนวนที่สูงที่สุดกว่าบรรดาเงินประมูลภาษีอากรทุกประเภท แสดงว่ามีการเล่นการพนันและบ่อนเบี้ยในอาณาบริเวณที่มีการค้าขายเป็นอาณาประโยชน์อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตัวเมืองนครราชสีมาเอง การสุบเสพอบายมุขและของฟุ่มเฟือย เช่นนี้จะกระทำกันเฉพาะในชุมชนที่มีการแพร่หลายของระบบเงินตราเท่านั้น ดังนั้น ปริมาณเงินประมูลภาษีอากรเงินก็ตาม หรืออากรการพนัน อากรบ่อนเบี้ยก็ตาม ล้วนแต่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางทางการค้าพาณิชย์ของตัวเมืองนครราชสีมา เจมส์ แมคคาร์ธีย์ ซึ่งผ่านเข้าไปในเมืองนครราชสีมาในปีพ.ศ. 2427 ก็ได้กล่าวถึงชุมชนชาวจีนในตัวเมืองนครราชสีมาว่า "มีคนจีนประมาณ 800 คน ทำอาชีพค้าขายทุกอย่าง รวมตลอดถึงอาชญากรรมต่างๆด้วย อาทิ บ่อนการพนัน คีมเหล็ก สูบฝิ่น เป็นต้น" ¹

มีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงการทำธุรกิจการค้าของชาวจีนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน ปีพ.ศ. 2421 กล่าวคือ จีนเองเทียมซึ่งถูกจำอยู่ที่ศาลต่างประเทศเนื่องจากเป็นลูกหนี้จีนอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส จึงได้มีการยึดทรัพย์สินของตลอดจนเงินตราของจีนเองเทียมที่เมืองนครราชสีมา สำหรับลูกหนี้ของจีนเองเทียมที่นครราชสีมาในนั้นมี "จีนลิ้มซุน จีนทองคำ จีนลิ้ม หลวงภิรมย์ อำแดงแถม อำแดงปั้น เมืองนครราชสีมา 120 ชั่ง สินค้าของจีนเองเทียมที่เมืองนครราชสีมาที่จีนลิ้มซุนยึดไว้ประมาณ 1,000 บาท อยู่ที่ตึกจีนเองเทียม และบัญชีลูกหนี้อยู่ที่เงินเงาประมาณ 3,000 บาท เงินเงาเป็นลูกหนี้จีนเองเทียมมีตึกของมารดาภรรยา ประมาณ 5,000 บาท" ²

การขยายตัวทางการค้าของเมืองนครราชสีมาภายหลังสนธิสัญญาเบาริงนี้ทำให้ภายในตัวเมืองนครราชสีมามีตึกร้านสำหรับทำการค้ามากขึ้น ในปีพ.ศ. 2421 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่จีนเองเทียมค้าขายขาดทุนนั้นก็หลักฐานว่า ได้มีการเก็บภาษีโรง ร้าน ตึกแพ

¹ เจมส์ แมคคาร์ธีย์, "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแทนสยาม," หน้า 68.

² หจช., ร.5 เอกสารเย็บเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1240 เล่ม 14 เรื่อง เมืองนครราชสีมา สระบุรี ให้ชำระลูกหนี้แลทรัพย์สินของ ของจีนเองเทียม.

ของเมืองนครราชสีมา ภาษิตังกล่าวรวมถึงภาษิตีแห่ง ร้านค้าที่เก็บสินค้าและเปิดทำการ
ค้า แต่ไม่ปรากฏว่ามีการค้าเก็บภาษิตังกล่าวในหัวเมืองลาวอื่นๆในภูมิภาคเดียวกันนี้¹

ในปีพ.ศ. 2427 พระยานครราชสีมาถูกดำเนินจากทางกรุงเทพฯมาก ส่วนหนึ่ง
ก็คือเกิดการขัดแย้งกับกรมการเมืองบางกลุ่ม มีการฟ้องร้องกล่าวหาพระยานครราชสีมา
ไปยังกรุงเทพฯ มีคำฟ้องร้องที่น่าสนใจเกี่ยวกับการค้าขายในเมืองนครราชสีมา "...กับว่า
พระพลสัสดี มีหนังสือคำสั่งข้าพระพุทธเจ้าให้เงินเลี้ยงเจ้าภาษีโรงเรือนไปเก็บภาษีเกี่ยว
โคค่างที่ราษฎรบันทุกสินค้ามาขายในแขวงค่านอำเภอ ราษฎรได้ความเดือดร้อนเป็นอันมาก"²

ความเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองนครราชสีมาทำให้มีขบวนเกี่ยวและโคค่าง
บรรทุกสินค้าจากบริเวณต่างๆ ทั้งจากทางกรุงเทพฯขึ้นมา และจากหัวเมืองรอบนอกที่จะส่งลงไป
กรุงเทพฯ เนื่องจากการคมนาคมก่อนมีทางรถไฟนั้น พาหนะที่มีบทบาทสำคัญในการขนส่งก็คือ
เกี่ยวเทียมโค และโคค่างนั่นเอง

ในปีพ.ศ. 2427 - 2428 ได้มีการตัดทางวางสายโทรเลขระหว่างเมืองกระบิน
บุรีเข้ามาถึงนครราชสีมา ในการนี้ต้องใช้แรงงานเกิดจากไพร่เมืองนครราชสีมาและเมือง
ขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน นอกจากพวกไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงานในครั้งนี้แล้ว ปรากฏว่า
บรรดาพ่อค้าชาวจีนในเมืองนครราชสีมา ก็เข้ามามีส่วนร่วมในงานหลวงครั้งนี้ด้วย แต่มิใช่
ช่วยกันแรงงาน แต่เป็นการช่วยด้วยเงินทอง

...ข้าพระพุทธเจ้าจึงออกเงินของข้าพระพุทธเจ้าจัดซื้อเข้าเปลือกของราษฎรร้อยละ
5 คำลึงข้าง ร้อยละ 5 คำลึงเศษข้าง ตามราคาราษฎรซื้อขายแก่กันสิ้นเงิน 10 ซึ่ง
กรมการเมืองใหญ่ 14 นาย ออกเงินจัดซื้อพริกเกลือมอบให้เงินหลวงจุมพล... (ไม่ชัด)
นายอำเภोजิน กับหลวงไกรศักดิ์ตาเคขกรมการเมืองนครราชสีมา กับกรมการเมือง
ปักธงไชย ไปตั้งโรงสีเข้าอยู่ที่เมืองปักธงไชยซึ่งเป็นต้นทาง แล้วขอแรงโคค่าง

¹พจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1240 เล่ม 14 เรื่อง
ถึงเจ้าเมืองกรมการ 7 เมือง นำตั้งเงินชดเชยเป็นที่ขุนานิชชาผู้มีผล เจ้าภาษีเรือ โรง ร้าน
คึก เพ.

²พจช., ร.5 ม.2.12ก./1 ใบบอกนครราชสีมา พระยานครราชสีมากราบถวาย
บังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระบำราบปรปักษ์ สำเร็จราชการกรมมหาดไทย
วันอังคาร เดือน9 แรม13ค่ำ ปีวอก จศก 1246.

ราษฎรในบ้านเมืองบันทึกละเลียงอาหารไปจ่ายให้ขุนหมื่นไพร่ที่ทำการพอเป็นกำลังอยู่
อยู่เนืองๆ ฝ่ายจีนซื้อผู้เป็นที่หลวงวานิชสุภผล จีนเลี้ยงผู้เป็นที่ขุนพิณจเจ้าภาษีเงิน
และเงินลูกค้ามีความยินดีในการทำทางสายโทรเลข หลวงวานิชสุภผลได้เข้าเปลือก
400 ถัง ขุนพิณจเจ้าภาษีเงินจัดได้เข้าเปลือก 1,000 ถัง จีนบอกได้เข้าเปลือก 200
ถัง จีนแซ่โคเข้าเปลือก 200 ถัง จีนเคียวลินโคเข้าเปลือก 200 ถัง จีนบุนตง
โคเข้า 200 ถัง รวมเข้าเปลือก 2,200 ถังเพิ่มเติมให้เป็นเสี้ยง เลียงขุนหมื่น
ไพร่ในการทำทางสายโทรเลข...¹

จากการที่มีชาวจีนเข้าไปอยู่ในเมืองนครราชสีมาและบริเวณใกล้เคียงเป็นจำนวน
มาก จึงต้องมีหัวหน้าชาวจีนปกครองกันเองในหมู่ชาวจีนด้วยกันในตำแหน่งนายอำเภอจีน
กลุ่มพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้มีได้ตั้งหน้าตั้งตาค้าขายอย่างเดียว แต่มีความสัมพันธ์กับกรมการเมือง
ชั้นปกครองเป็นอย่างดี ความร่วมมือระหว่างชาวจีนกับข้าราชการส่วนภูมิภาคดังกล่าว
ทำให้การแสวงหาผลประโยชน์จากการประกอบธุรกิจการค้าเป็นไปได้เป็นอย่างดี

นอกจากการบริจาทรพียสังของช่วยเหลืองานราชการแล้ว ในระดับชาวบ้าน
พ่อค้าชาวจีนก็ได้เข้าไปผูกพันด้วย เช่น การร่วมสร้างศาสนสถานเพื่อสาธารณประโยชน์
ซึ่งชาวลาวเองก็ถึงกับมีหนังสือกราบบังคมทูลลงไปกรุงเทพฯ

...จีนเกิด อำแดงสายบัว กับบุตรหลานมีใจศรัทธาสร้างพระอุโบสถวัดทุ่งสว่าง
แขวงเมืองนครราชสีมาหลังหนึ่ง ขอพระราชทานที่ผูกพันเสนาสำหรับพระสงฆ์จะได้
ทำสังกรรมต่อไปนั้น โคนานอกชั้นกราบบังคมทูลฯ แล้ว ทรงอินทโยมโหนมาโปรด
เกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชาญาตประทับพระราชกัญจกรณ์ให้เป็นทิวสูงความลึมา
โดยยาว 10 วา 2 สอก กว้าง 7 วา 1 สอก ตามประสงค์...²

นอกจากชาวจีนจะมีการปกครองกันเองโดยนายอำเภอจีนแล้ว เนื่องจากการ
ประกอบธุรกิจการค้าซึ่งทวีมากขึ้นเรื่อยๆ ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริง จึงทำให้เกิดมีก๊กที่แบ่ง
ที่เกี่ยวกับธุรกิจการค้าในหมู่พวกชาวจีนด้วยกันมากทีเดียว จึงมีพวกกลุ่มพ่อค้าชาวจีนพากัน

¹ หจช., ร.5 ม.2.12ก./4 ใบบอกเมืองนครราชสีมา พระยากำแพงสงคราม
ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา กราบเรียนพ่อดำเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา, วันพฤหัสบดี
ขึ้น 4 ค่ำ ปีมะกา (เชาชน ร.ศ. 104).

² หจช., เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1252 เล่ม 44 เรื่องพระทิเรนทร
เทพคอบพระราชทานพระบรมราชาญาตผูกพันเสนาวัดทุ่งสว่าง...

มาร้องทุกข์กับเจ้าเมืองกรมการว่าพวกจีนที่ตั้งทำการค้าขายอยู่ที่บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น ได้จับขูดขี่การค้าขายโดยวิธีและภาษาจีน เวลาเกิดคดีความว่าด้วยเรื่องหนี้สินจึงมีความลำบากในการนำบัญชีไปสืบพยานในศาล¹

การที่พวกจีนพ่อค้าร้องเช่นนี้เห็นด้วยเกล้าก็เป็นความจริงอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่ายังมีทางที่จะแก้ไขให้สะดวกโดยอยู่ทางหนึ่งคือ... ถ้าหากว่าพวกจีนหรือพวกไทยพากันเป็นความเพ่ง เช่น ความที่เป็นหนี้สิน หรือที่คักขานบัญชีเป็นคั้น ควรชี้แจงให้ลูกความเลือกตั้งอนุญาโตตุลาการจีน จะเลือกจีนหรือไทยผู้หนึ่งผู้ใดเป็นตุลาการก็เลือกใดตามกฎหมายนั้น²

จนถึงปีพ.ศ. 2435 เเท่าที่พอจะมีหลักฐานให้เห็นถึงปริมาณของสินค้าที่ไหลเวียนอยู่ระหว่างนครราชสีมากับกรุงเทพฯ จากปี พ.ศ. 2435-2438 ดังนี้

ตารางที่ 5 ปริมาณสินค้าเข้า-ออก บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2435-2438.

พ.ศ.	สินค้าท้องถิ่น		สินค้าจากกรุงเทพฯ		สินค้านครราชสีมาเกินกว่าสินค้านครราชสีมา	
	เป็นเงิน(บาท)	อัฐ	เป็นเงิน(บาท)	อัฐ	เป็นเงิน(บาท)	อัฐ
2435	1,056,871	52	1,118,234	56	61,363	4
2436	567,651	16	1,119,844	24	552,193	8
2437	476,058	24	1,003,404	32	527,346	8
2438	1,460,317	66	1,874,698	46	414,381	22

ที่มา : หจช., ร.5 ม.2.14/65 รายงานประจำศก 114, รายงานการบัญชีราชการในมณฑลนครราชสีมาของพระยาประสิทธิ์ศัลยการ, วันที่ 7 กันยายน ร.ศ. 115.

¹หจช., ร.5 ม.2.14/66 เรื่อง กรมหมื่นดำรงเสด็จขึ้นไปตรวจเมืองนครราชสีมา เห็นว่าการชำระความที่โรงศาลยังไม่เรียบร้อย, วันที่ 8 มีนาคม ร.ศ. 115.

²เรื่องเดียวกัน.

จากตารางที่ 5 สินค้าท้องถิ่นในปีพ.ศ. 2436 น้อยกว่าปีพ.ศ. 2435 เป็นเงิน 489,220 บาท 36 อัฐ อันเนื่องมาจากเกิดวิกฤตการณ์ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ต้องมีการระดมกำลังไพร่และจัดหาเสบียงอาหารเพื่อเตรียมไว้ใช้ในราชการทัพ ทำให้ไพร่ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการผลิตต้องถูกเกณฑ์ในราชการทัพครั้งนี้ ผลผลิตจากแรงงานไพร่ก็คือสินค้าท้องถิ่นที่ส่งออกจากบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั่นเอง แต่แม้ว่าสินค้าท้องถิ่นจะลดปริมาณลง สินค้าเข้าจากกรุงเทพฯกลับเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นเงิน 1,609 บาท 32 อัฐ¹

ปี พ.ศ. 2437 สินค้าของป่ายิ่งตกลงไปกว่าปี พ.ศ. 2436 อีก เป็นเงิน 91,592 บาท 56 อัฐ อันเป็นผลกระทบจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 นั้นเอง และเป็นผลให้สินค้าเข้าจากกรุงเทพฯ ก็ต้องลดลงกว่าปี พ.ศ. 2436 เป็นเงินถึง 116,439 บาท 56 อัฐ อันเนื่องมาจากผลผลิตน้อยลง ทำให้ปริมาณเงินสำหรับจับจ่ายน้อยลงไปด้วย²

จนถึงปี พ.ศ. 2438 สินค้าในปีนั้นถือว่าเจริญขึ้นกว่าปี พ.ศ. 2437 ทุกอย่าง ราคาที่สูงขึ้นกว่าปีก่อนด้วย

การสินค้าในศก 114 เจริญขึ้นกว่าศก 113 ราคาสูงขึ้นกว่าทุกอย่าง เว้นแต่ไหมรังนก หิมมาจากเมืองญวนในศก 114 ไหมมาทางนี้มากกว่าในศก 113 รวม 251 หาบ ราคาที่ซื้อกันที่เมืองนครราชสีมาเพียงซังละ 16 บาท ในศก 113 ซื้อซังกันอย่างต่ำราคาซังละ 18 บาท อย่างสูงซังละ 20 บาท สินค้าที่โคซื้อขายในเมืองนครราชสีมา มากกว่าศก 113 คือ นอแรด นอกระชี่ หนัก 47 ซังจีน งามา 15 หาบ ครั้ง 6,716 หาบ หนักละมั่ง หนักละโอง 6,518 แผน หนักพาน 26,001 แผน หนักกวาง 1,666 แผน หนักสัตว์เหล่านี้ แต่เดิมหาโคซื้อขายเป็นราคาไม่ หึงมีราคาใน 3 ปีนี้ แลราคาก็สูงขึ้นทุกปี ในปีนี้หนักพานซื้อซังกันที่เมืองนครราชสีมา ราคาแผนละ 2 สลึงเป็นอย่างต่ำ แผนละ 3 สลึงเป็นอย่างสูง หนักเสือกขึ้นราคา มาก แต่ไม่มีใครจะมีผู้ขาย สินค้าอื่นที่ส่งลงมากกรุงเทพฯ บางคราวราคาตกต้องขาดทุน แต่หนักสัตว์เหล่านี้ราคาไม่ลดลง³

¹ หจข., ร.5 ม.2.14/65 รายงานประจำศก 114 รายงานการบัญชาราชการ ในมณฑลนครราชสีมาของพระยาประสิทธิ์ศัลยการ, วันที่ 7 กันยายน ร.ศ. 115.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

เนื่องจากนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน และเป็นศูนย์กลางทางการค้ากับหัวเมืองลาวอื่นๆในภูมิภาคที่ราบสูงของสยาม การขยายตัวทางการค้าภายหลังสนธิสัญญาเบาริงได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นบ้างแล้วในตัวเมืองนครราชสีมา ในลักษณะของชุมชนการค้า แต่การขยายตัวดังกล่าวก็ถูกจำกัดด้วยสภาพการคมนาคมขนส่งระหว่างบริเวณดังกล่าวกับกรุงเทพฯ

3. การผลิตในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนภายหลังสนธิสัญญาเบาริง

ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนที่จะบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงในการผลิตภายหลังสนธิสัญญาเบาริง แต่เนื่องจากการผลิตกับการค้าย่อมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังนั้นจากสภาพการค้าชายแดนเปลี่ยนที่ขยายวงกว้างขวางขึ้นและเพิ่มความคึกคักมากขึ้นนี้เอง ได้ไปกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิตด้วย นอกจากนี้บทบาทของรัฐก็เข้าไปมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิตอยู่ไม่น้อย เช่น การเก็บส่วยและเก็บค่านาเป็นตัวแทนนั้น เป็นการตั้งให้ราษฎรต้องหันไปผลิตเพื่อขายมากขึ้นเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราในการเสียส่วยและค่านา จำนวนเงินรายได้จากการประมุสภาคีอากรประเภทต่างๆในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนก็นับว่าเป็นตัวบ่งชี้ประการหนึ่งถึงการผลิตในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนว่ามีสินค้าอะไรบางอย่างที่มีการผลิตเพื่อการจำหน่าย และมีปริมาณที่เปลี่ยนไปอย่างไร

การขยายตัวทางการค้าภายหลังสนธิสัญญาเบาริงทำให้ปริมาณการเคลื่อนไหลของผลผลิตมีมากขึ้น จากจำนวนมูลค่าสินค้า เข้าและสินค้าออกของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเท่าที่รวบรวมไว้ในปีพ.ศ. 2435-2438 ในตารางที่ 5 นั้น มีปริมาณมากพอควรทีเดียว ปริมาณการแลกเปลี่ยนที่เพิ่มขึ้นย่อมชี้ให้เห็นถึงการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ส่วนหนึ่ง

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในการผลิตจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นการผลิตที่มีจุดประสงค์ที่จะขายเฉพาะเข้ามาในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองนั้นมิได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนและโดยทั่วไป ดังนั้นเพื่อให้มองเห็นปริมาณของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจจะดูได้จากปริมาณของเงินประมุสภาคีอากรและประเภทของภาคีอากรที่มีการเรียกเก็บในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนี้ เพราะสินค้าที่ถูกเรียกเก็บภาษีนั้นแสดงว่าสินค้านั้นถูกผลิตเพื่อการพาณิชย์แล้ว เนื่องจากรัฐบาลไม่สนใจเก็บอากรแก่ผลผลิตที่อยู่ในเศรษฐกิจเพื่อยังชีพแท้ๆ (ยกเว้นข้าว) ต้องมีการปลูกหรือผลิตมากจน"มีการซื้อขายเป็นอาณานิคม"จึงจะมีการเรียก

เก็บอากร 1

ตารางที่ 6 ชื่อภาษีอากรและจำนวนเงินที่ประเมินได้ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2435
ถึง พ.ศ. 2439

ที่	ชื่อภาษีอากร	พ.ศ. 2435 บาท	พ.ศ. 2436 บาท	พ.ศ. 2437 บาท	พ.ศ. 2438 บาท	พ.ศ. 2439 บาท
1	อากรบ่อนเบี้ย	20,000	29,600	24,800	32,000	40,000
2	อากรสุรา	14,000	23,200	22,800	27,280	25,200
3	อากรการพนัน	-	160	1,640	3,680	2,080
4	ภาษีสุกร	5,040	5,600	5,360	6,960	9,440
5	ภาษียาสูบ, ฝ้าย	1,600	2,240	1,840	2,400	2,680
6	ภาษีใหม่, ซ้ำผิง	-	1,244	8,800	9,120	11,200
7	ภาษีน้ำตาลทรายขาวแดง	160	180	240	340	320
8	ภาษีพริก, หอม, กระเทียม	-	24	24	200	84
9	ภาษีจันอับ	560	880	1,560	1,320	1,360
10	ภาษีโรงเรือน	880	1,240	980	640	1,200
11	ภาษีชัน	-	-	1,760	2,880	2,280
12	ภาษีมูลค่างคาว	-	-	40	184	184
13	ภาษีอ้อชลา น้ำอ้อช	-	-	44	160	280
14	ภาษีเสื่อ	-	-	120	80	64
15	อากรชาพื้น	-	26,320	24,400	-	37,680
	รวม	42,240	90,688	94,408	87,244	134,052

ที่มา: หจข., ร.5 ม.2.14/14 พระพรหมภิบาลไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา

วันที่ 4 กันยายน ร.ศ. 115.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกับภาวะกรรมคันธ์รัตนโกสินทร์, หน้า 137.

การเก็บภาษีอากรนั้น ถ้าราษฎรบรรทุกสิ่งของที่ต้องภาษีเข้ามาในบ้านเมืองต้องบอกเจ้าภาษีเสียก่อนจึงจะขายได้ แต่ภาษีอากรต่างๆที่จะต้องไปเก็บในหัวเมืองมณฑล ต้องมาผูกต่อข้าหลวงคลังเมืองนครราชสีมา ข้าหลวงคลังเป็นธุระในการภาษีอากร" ¹

วิธีเรียกภาษี ²

1. น้ำตาลทรายขาว	หาบละ 50 สตางค์
2. น้ำตาลทรายแดง	หาบละ 25 สตางค์
3. สุกรใหญ่	หัวละ 3 บาท
4. สุกรเล็ก	หัวละ 1 บาท 50 สตางค์
5. มูลค่างควา	ร้อยละ 10
6. เสือ	ร้อยละ 9
7. ช้าง	ร้อยละ 7
8. ชัน	ร้อยละ 10
9. ไหม	ร้อยละ 5
10. อ้อยลำ	ร้อยละ 5
11. พริก หอม กระเทียม	ร้อยละ 5
12. น้ำอ้อยหนัก 1 หาบๆละ	50 สตางค์
13. น้ำอ้อยชั้น 100 ทะนาน	75 สตางค์
14. น้ำอ้อยเหลว 25 ทะนานเป็นตุ่มๆละ	50 สตางค์
15. เรือ โรง ร้าน	12 ชัก 1
16. สุราขายโหละ	2 บาท 50 สตางค์
17. ฝิ่นเส็งหูน คำสิงห์	4 บาท 12 $\frac{1}{2}$ สตางค์
18. ฝิ่นขี้หูน คำสิงห์	3 บาท 87 $\frac{1}{2}$ สตางค์
19. ยาสูบ	ร้อยละ 10

¹ หจข., ร.5 ม.2.14/14 พระพรหมภิบาลไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา
วันที่ 4 กัษายน ร.ศ. 115.

² เรื่องเดียวกัน.

สินค้าของป่าที่ซื้อขายในเมืองนครราชสีมา และลงมาจำหน่ายในกรุงเทพฯ 32
 อย่าง พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) ¹

1. โหม	12. เขากวางแก่	23. หนังกวาง
2. ชีผึ้ง	13. เขากระบือ	24. เอ็นกวาง
3. ก่าชาน	14. หนังแรด	25. นกกระเต็น
4. ครั่ง	15. กระตูกช้าง	26. หนังงู
5. ลูกเรว	16. กระตูกเสือ	27. เขาทราย
6. งาช้าง	17. ชัน	28. เขาละโอง
7. นอแรด	18. หนังโค	29. น้ำมันเสือ
8. หนังหมี	19. หนังเสือ	30. คีหมี
9. เกร็ดมิม	20. หนังกระบือ	31. คิงเหลื่อม
10. หนังมิม	21. คีโคป่า	32. เขากวางอย่างกลาง
11. เขากวางอ่อน	22. หนังฟาน(เก้ง)	

สินค้าสำหรับใช้ในพื้นบ้านเมือง พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) ²

1. น้ำมันสลอต	10. หมอหุงอาหาร	19. เกวียนโคกระบือ
2. ไม้ไผ่ป่า	11. โทต่างๆ	20. หวาย
3. ไม้รวก	12. ฟืมทอผ้า	21. มีคตอก
4. ไม้เต็งรัง	13. ไบปั่นค้าย	22. มีคเหน็บ
5. ไม้แดง	14. ทียบฝ้าย	23. มีคพราซอ
6. ไม้ซาว	15. ไกรกกรากเจาะไม้	24. ครุคักน้ำ
7. เส้าเรื่อน	16. ผาญไถนา	25. กระดาษข่อย
8. หนามุงหลังคา	17. เสื่อลาย	
9. กระดางใส่น้ำ	18. ใต้	

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

สินค้าของรับพระราชทาน (สินค้าที่เป็นเครื่องบริโภค - ผู้เขียน) เกิดขึ้นใน
พื้นบ้านเมือง พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) ¹

1. น้ำอ้อย	6. เกลือหุง	10. ปูนแดง
2. น้ำตาลทราย	7. พริก	11. สุกกร
3. น้ำตาลโตนด	8. หอม	12. เป็ด
4. ถั่วลิสง	9. กระเทียม	13. ไก่
5. ถั่วเขียว		

มีเงินทองคำ 28 ราย รับซื้อของกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายเมืองต่างๆ รับซื้อของป่า
มาจำหน่ายกรุงเทพฯ

ปีพ.ศ. 2437 (ร.ศ. 113) รวมขายได้เงิน 579,452 บาท

ปีพ.ศ. 2438 (ร.ศ. 114) รวมขายได้เงิน 1,740,629 บาท

ปีพ.ศ. 2438 สูงกว่าปีพ.ศ. 2437 เป็นเงิน 1,161,177 บาท ²

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการผลิตเพื่อจำหน่ายมีได้เกิดขึ้นโดยเป็นอิสระจาก
การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองโดยสิ้นเชิง แต่การผลิตเพื่อจำหน่ายได้เพิ่มเข้าไปโดยแทรกอยู่
ในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเท่านั้น โดยผลิตใหม่ปริมาณที่มากขึ้นเพราะรู้แหล่งตลาดสำหรับ
จำหน่ายผลผลิตเหล่านั้นอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้เองการเก็บภาษีสินค้าบางอย่างจึงไปกระทบกับ
ผู้ผลิตสิ่งของเพื่อเลี้ยงตัวเองเท่านั้น แต่สินค้าดังกล่าวนี้มีการจำหน่ายซื้อขายกัน
เป็นอาณานิคมอย่างกว้างขวางแล้ว ซึ่งในกรณีดังกล่าวมักจะเกิดกับราษฎรที่อยู่ตาม
ชนบทนอกเมือง หรือคามริมขอบบริเวณหมู่บ้านลุ่มน้ำมูลตอนบนที่มีการคมนาคมไม่สะดวก

การเก็บภาษีอากรนี้ ราษฎรพม่าในเมืองนครราชสีมา ก็ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดกล่าววา
เคียดครอน มีอยู่แต่ราษฎรซึ่งตั้งอยู่ตามบ้านป่านอกเมือง แลแขวงเมืองนางรอง
เมืองบุรีรัมย์ เมืองประโคนชัย กล่าวอูว่า มีสุกรอยู่จะท้าวรับพระราชทาน ก็ต้อง
เสียภาษีสุกรหนึ่ง 3 บาทบ้าง หนึ่งบาท 50 สตางค์บ้าง เสียภาษีแล้วจะซื้อขาย

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

กับผู้ที่หนึ่งผู้ใดก็ไม่ใครจะไต่ จะรับพระราชทานก็ไม่หมด¹

ยอดจำนวนภาษีที่ประมูลได้ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นนับว่ามากกว่าหัวเมืองลาวอื่นๆทั้งหมด การเก็บภาษีอากรในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนี้กระทำโดยการประมูล และผู้ที่เป็นนายอากรก็คือพ่อค้าชาวจีนผู้มั่งคั่งซึ่งทำการค้าขายจนร่ำรวยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั่นเอง การประมูลเงินหลวงผูกขาดในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นนับว่าเป็นแห่งแรกในหัวเมืองลาวตะวันออก โดยเริ่มมีขึ้นที่นครราชสีมา จากหลักฐานปรากฏว่า เมื่อ พ.ศ. 2388 เจ้าพระยานครราชสีมาได้อนุญาตให้ขุนไทรภพเป็นที่ขุนอินทรมบติ รับทำอากรเมืองนครราชสีมาทุกเกลือ กล้วยบิลละ 37 ชั่ง และในปีเดียวกันได้อนุญาตให้ขยายไปตั้งโรงเตาต้มสุราเพิ่มขึ้นที่เมืองพิมาย เมืองนางรอง เมืองปัก ขุนอินทรมบติมีอำนาจผูกขาดจำหน่ายสุราในแขวงเมืองนครราชสีมา แขวงเมืองนางรอง แขวงเมืองพิมาย แขวงเมืองปัก แขวงเมืองประสีมูม(อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิปัจจุบัน) เมืองตะลุง(ประโคนชัย) เมืองบัวเหนือจตุรงค์ เมืองพุทไธสง และเมืองชัยภูมิ การผูกขาดจำหน่ายสุราในเขตที่ใครรับอนุญาตนี้ ใครจะนำสุราเข้าไปจำหน่ายและต้มสุราขึ้นไม่ได้เป็นอันขาด ผู้ใดลักลอบต้มหรือขายสุราจะมีโทษตามโทษานุโทษ ผู้ผูกขาดมีอำนาจจับผู้ลักลอบต้มหรือขายสุราส่งเจ้าเมืองกรมการเมืองนครราชสีมาไต่²

ในปี พ.ศ. 2420 เงินประมูลอากรสุราเมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้นรวม 132 ชั่ง 10 ตำลึง (10,570 บาท) และในปี พ.ศ. 2421 ลดลงเป็น 8,000 บาท³

ในปีพ.ศ. 2434 (ร.ศ. 110) ซึ่งเป็นปีที่กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เสด็จขึ้นไปจัดราชการมณฑลนครราชสีมาจำนวนเงินภาษีอากรในมณฑลนครราชสีมาที่ค้างไว้นั้น 1,500 ชั่ง (120,000 บาท)

¹ เรื่องเดียวกัน.

² ไพฑูรย์ มีฤศล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453,

หน้า 15.

³ หจข., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1240 เล่ม 4 เรื่องเมืองนครราชสีมา นำตั้งเงินเย็กเป็นที่ขุนอินทรมบติอากรเตาสุรา.

การภาษีอากรต่างๆ ในปี 110 เจ้าพนักงานพระคลังกรุงเทพฯ จะจัดการแต่งตั้งเจ้า
ภาษีอากรไปก่อน เมื่อต่อไปข้าหลวงเห็นสมควรโอนจะให้หรือกับเจ้าพนักงานพระ
คลัง แลนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
จัดไปตามสมควร ต่อภายหลังรวมเงินภาษีอากรศก 110 ทั้งประมาณไว้ปีละ 1,500
ซึ่ง แลต่อไปจะคิดส่วนเงินเจริญขึ้นปีละ 60 ซึ่งเสมอไป ถ้าข้าหลวงจัดการบ้าน
เมืองเจริญ เงินภาษีอากรมากขึ้นกว่าส่วนนี้เท่าใด ขอมอบอนุญาตให้ข้าหลวงจัดการ
ใช้เงินบำรุงบ้านเมืองต่อไปในเงินที่มาจากอัตรานั้น¹

จำนวนเงินภาษีอากรที่เก็บได้จากราษฎรนั้นย่อมจะมากกว่าจำนวนเงินประมูล
ภาษีที่ส่งให้กับรัฐบาลเป็นจำนวนมาก² จำนวนเงินภาษีที่เก็บได้เพิ่มขึ้นนั้น เป็นตัวบ่งชี้
ถึงการผลิตเพื่อการค้าที่ขยายตัวขึ้นด้วย การที่ทางกรุงเทพฯพยายามกำชับให้ข้าหลวง
"จัดการบ้านเมืองให้เจริญขึ้น" นั้น ส่วนหนึ่งก็คือการเพิ่มอัตรากาการผลิตเพื่อการพาณิชย์ให้
เพิ่มขึ้น เพื่อที่จะได้เก็บภาษีได้เพิ่มขึ้นนั่นเอง

ภาวะในการเสียภาษีอากรของราษฎรในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นหนักกว่าราษฎร
ในหัวเมืองลาวอื่นๆ และรัฐบาลกลางจากกรุงเทพฯก็เพิ่งเส็งอยู่กับผลประโยชน์อันจะได้
จากบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนมากกว่าหัวเมืองชั้นนอกๆ ออกไป เพราะ"ถึงเป็นพระราชอาณา
เขตก็จริง แต่ไม่เหมือนกัน เปรียบเหมือนมือขวากับมือซ้ายเป็นร่างกายอันเดียวกัน แต่
ข้างขวาใช้หนัก ข้างซ้ายใช้ไม่หนัก ถ้าจำเป็นที่นิ้วจะควั่นคงจะยอมให้ข้างซ้ายควั่นดีกว่า
ข้างขวา"³ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่า ผลประโยชน์ที่จะเก็บได้จากหัวเมืองชั้นในคือบริเวณ
ลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น ได้มีไว้ก็เต็มหน่วยกว่าหัวเมืองชั้นนอกอื่นๆ "ประเทศใดก่อนมาที่จะตัด
คนตัดแคนเมืองชั้นในให้ไปเป็นชั้นนอกไม่ได้ เพราะเมืองชั้นในต้องเสียความภาษีอากร
เมืองชั้นนอกเสียแต่สายเล็กขี้ขี้"⁴

¹ หจช., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกรับข้าหลวงเมืองนครราชสีมา

สีมา วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

² คุราชละเอียดยุคที่ ๓ วิชา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีอากรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2517), หน้า 151-225.

³ หจช., ร.5 ม.46/4 เรื่อง ราชการเมืองนครราชสีมา, พระราชหัตถ์เลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีถึงกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ, วันที่ 29 สิงหาคม ร.ศ. 111.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

ข้อความดังกล่าวข้างต้นนั้นเป็นพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีไปถึงกรมหมื่นคำรงราชานุภาพอันเนื่องมาจากกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนเมืองรัตนบุรีซึ่งเคยขึ้นกับนครราชสีมา แต่ตอนหลังได้ไปขึ้นกับเมืองสุรินทร์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงอนุญาต เพราะ "...ไม่ให้เอาเมืองขึ้นในแดนคนขึ้นในเป็นชั้นนอก" ¹ และอีกเหตุผลหนึ่งของพระองค์คือ "...ไพร่เมืองรัตนบุรี...สมัครไปขึ้นเมืองสุรินทร์ เพราะไม่ต้องเสียค่านาภาษีอากรอันใด" ²

เงินภาษีอากรในมณฑลนครราชสีมาเป็นจำนวนมาก จนข้าหลวงที่ขึ้นไปจัดการการในบริเวณดังกล่าวก็มีโค คือคร่อนในเรื่องเงินทอง "กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ขึ้นไปเป็นข้าหลวงก็มีครีบพระราชทานเงินล่วงหน้าอะไรเลย เพราะเงินภาษีอากรในเมืองนั้นมีมาก ถึงกำหนดเบิกก็ยอมจ่ายตามรายประจำเดือนโคโดยสะดวก การที่ข้าหลวงใหม่จะขึ้นไปนี้ ก็คงไม่มีข้อเคืองคร่อนอะไร" ³

การเปลี่ยนแปลงการผลิตจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์นั้น โคค่อยๆขยายตัวออกไปตามอัตรากาการขยายตัวของการค้าภายหลังสนธิสัญญาเบาริง เพราะผลผลิตที่ผลิตได้นั้นมีโอกาที่จะแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นรวมตลอดถึงเงินตรา การไหลของสินค้าที่เพิ่มปริมาณมากขึ้นทำให้ผู้คนโครู้จักกับผลผลิตจากต่างแดนมากขึ้น จากรายการสินค้าที่มีการซื้อขายกัน ทั้งภายในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเอง และที่ส่งลงมาขายยังกรุงเทพฯ นั้น นับว่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่กรุงเทพฯได้เข้าไปจัดการปกครองในบริเวณดังกล่าว สิ่งหนึ่งที่รัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯได้กระทำก็คือ การกระตุ้นให้มีการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจช., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกรับข้าหลวงเมืองนครราชสีมา, วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110.

⁴ หจช., ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกรับข้าหลวงเมืองนครราชสีมา วันที่ 2 มีนาคม ร.ศ. 110.

จากรายการสินค้าที่มีการซื้อขายกันในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน และที่ส่งลงไป
 กรุงเทพมหานคร ซึ่งให้เห็นว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตบ้างแล้วภายหลังสนธิสัญญาเบาริง
 โทชในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองนั้นจะมีการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มเข้าไปด้วย ความเติบโต
 ของเมืองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวเมืองนครราชสีมา นั้น ใคมีแหล่ง
 ชุมชนการค้าที่มีได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเอง ตลอดจนพวกข้าราชการ
 ต่างๆ พ่อค้า นักธุรกิจชาวจีน แหล่งชุมชนเหล่านี้ต้องอาศัยผลผลิตจากนอกเมืองเพื่อเข้า
 มาเลี้ยงชุมชนดังกล่าว ทั้งนี้แม้สินค้าบางประเภทที่กินระหว่างมากไม่สามารถจะส่งลงไป
 กรุงเทพฯได้ แต่ก็ได้มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันอยู่ภายในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเอง แม้
 แต่ข้าวซึ่งมีใช้สินค้าส่งลงไปกรุงเทพฯในขณะนั้น ก็มีการซื้อขายกันอยู่แล้วภายในท้องถิ่น¹
 นอกจากนี้เมื่อเกิดภาวะสงคราม เช่น ราชการทัพขอ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 หรือเมื่อ
 มีการเกณฑ์แรงงานครั้งใหญ่ การวางสายโทรเลข เป็นต้น กรณีที่เกิดภาวะสงคราม
 อย่างเช่นในคราวศึกขอ พ.ศ. 2418 นั้น ทางกรุงเทพฯก็มีคำสั่งให้พระยานครราชสีมา
 "เบิกเงินต่อเสนาเมืองนครราชสีมาซื้อข้าวใส่ฉางขึ้นไว้ให้พอจ่ายราชการ"² การที่มี
 ชาวจีนเข้ามาอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนมากขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาริงนี้ ทำให้ต้องมี
 การผลิตข้างเข้ามาเลี้ยงชุมชนเหล่านี้ด้วยเพราะชาวจีนเหล่านี้เป็นประชากรที่มีผลิตข้าวของ
 ความต้องการของผู้คนที่เป็นคน"เมือง"เหล่านี้มีใคมีเฉพาะข้าวเพียงอย่างเดียว ยังมีผลผลิต
 อย่างอื่นๆที่ราษฎรรอบนอกผลิตเข้ามาป้อนตลาดในตัวเมืองซึ่งเป็นแหล่งที่มีการไหลเวียนของ
 เงินตราเป็นจำนวนมาก

อีกสิ่งหนึ่งที่พอจะชี้ให้เห็นถึงการผลิตที่เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นก็คือ
 การเก็บส่วยและการเก็บค่านาเป็นตัวเงินแทนสิ่งของและหางข้าว มีหลักฐานว่านับตั้งแต่
 ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ใคมีการส่งส่วยของหัวเมืองตลอดจนกองนอกในบริเวณ

¹ หจข., ร.5 ม.2.12ก./4 ใบบอกเมืองนครราชสีมา วันพฤหัสบดีเดือนห้า ขึ้น 4 ค่ำ
 ประกา จอศก (เมษายน ร.ศ. 104) พระยากำแหงสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองนคร
 ราชสีมา กราบเรียนท้าวเจ้าทวนลูกขุน ณ ศาลา.

² หจข., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1237 เล่ม 10 เรื่องเมือง
 นครราชสีมาให้เบิกเงินเสนาจซื้อเข้าขึ้นฉางไว้.

ลุ่มน้ำมูลตอนบนเป็นตัวแทนการส่งเป็นสิ่งของแล้ว กล่าวคือมีเป็นจำนวนน้อยมากที่ส่ง
เป็นสิ่งของ¹ และนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การส่งส่วยจะส่งเป็นตัวแทนทั้งสิ้น

บัญชีส่วยทั้งหมดในปี พ.ศ. 2418 (จ.ศ. 1237)²

เงินแทนทองคำส่วย น้ำรัก ผลเร่วส่วย ใต้เงินแทนทองเมืองขึ้น 7 กอง
กองนอกอีก 10 กอง รวมเป็น 17 กอง

1. เมืองจตุรัส	เงิน 2,088 บาท
2. เมืองไชยภูมิ	" 5,092 "
3. เมืองภูเขียว	" 2,470 "
4. เมืองบำเหน็จณรงค์	" 1,650 "
5. เมืองปักธงชัย	" 682 "
6. เมืองนครจินตึก	" 699 "
7. หลวงอุบลซำค	" 1,142 "
8. หลวงวิเศษสุวรรณ	" 1,051 "
9. หลวงสินธุสุวรรณ	" 488 "
10. ชุนสีหิสุวรรณ	" 298 "
11. หลวงภักดีสุวรรณ	" 632 "
12. ชุนชานาญบุญชู	" 217 "
13. หลวงณรงค์พินาศ	" 297 "
14. หลวงสุริยราชา	" 602 "
15. หลวงมหานพคุณ	" 357 "
16. แทนผลเร่วส่วยเมืองพุทไธสง	" 800 "
17. แทนน้ำรักหลวงทิพรักษาพล	" 1,892 "
	รวมเงิน 20,452 "

¹ หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1229-1230 เล่ม 1
เรื่องเมืองนครราชสีมาคอบส่วยน้ำมันรักกองทิพรักษาพล จ.ศ. 1229.

² หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1241 เล่ม 17 เรื่อง
เมืองนครราชสีมาคองหลวงภักดีอุโบสถเป็นที่หลวงทิพรักษาพลนายกองส่วยน้ำมันรัก.

นอกจากการส่งส่วยเป็นตัวเงินแทนสิ่งของแล้ว นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมายังได้เลิกเรียกหาข้าวค่านาหรือบังคับจัดซื้อเกนาทุกประเภท แต่เรียกเป็นตัวเงินแทนคือไรละสิ่งเฟื้องเหมือนกันทั้งหมดทั้งนาคูโคและนาฟางลอย แต่นาฟางลอยจะเรียกเฉพาะปีที่ทำเท่านั้น¹ ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน(เมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้น) มีตัวอย่างเงินค่านาที่เก็บโคคังนี้

ปีพ.ศ. 2425 เก็บโคเงิน 370 ชั่ง 9 คำลึง 2 บาท (29,638 บาท)²

ปีพ.ศ. 2426 เก็บโคเงิน 350 ชั่ง (28,000 บาท) แต่ยังมีหนี้เสร็จสิ้น

เนื่องจากจำนวนเสกมไม่พอจ่าย สำหรับเมืองที่เก็บไปแล้วในปี พ.ศ. 2426 นั้นมีคังนี้³

1. เมืองปักธงไชย	33 ชั่ง 7 คำลึง
2. เมืองนางรอง	8 ชั่ง 6 คำลึง
3. เมืองบุรีรัมย์	11 ชั่ง 3 คำลึง
4. เมืองพิมาย	27 ชั่ง 11 คำลึง 2 บาท
5. เมืองพุทไธสง	10 ชั่ง 3 สลึงเฟื้อง
6. เมืองไชยภูมิ	30 ชั่ง 5 คำลึงบาท
7. เมืองจตุรัส	3 ชั่ง 19 สลึงเฟื้อง
8. เมืองบำเหน็จณรงค์	3 ชั่ง 14 คำลึง
9. เมืองจันทัก	1 ชั่ง 6 คำลึง
10. เมืองประโคนชัย	6 ชั่ง
11. เมืองรัตนบุรี	15 ชั่ง

ต่อมาในปีพ.ศ. 2433 (ร.ศ. 109) ก่อนที่พระเจ้าบรมอัยยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์จะเสด็จขึ้นไปทรงจักรราชการเมืองนครราชสีมา นั้น ได้มีการปรารภถึงเรื่องเงิน

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกฎหมายกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 137.

²หจช., ร.5 ม.2.12ก./1 ใบบอกเมืองนครราชสีมา พระยากำแหงสงครามฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา บอกกราบเรียนพดหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา วันเสาร์ เดือน 12 แรม 10 ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จ.ศ. 1245.

³เรื่องเดียวกัน.

ค่านาเมืองนครราชสีมาว่า "...ค้ายเมืองนครราชสีมา แต่ก่อนมาเงินค่านาถึง 400 ชั่งเศษ¹ (400 ชั่ง เท่ากับ 32,000 บาท)

อย่างไรก็ตามจำนวนเงินค่านาและจำนวนเนื้อที่นาจริง ๆ นั้นคงจะมีมากกว่าจำนวนที่รายงานเป็นทางการนี้ เพราะ "...การที่ฉ้อคตเนื้อนาก็เจริญมาก ไม่ผิดสิ่งใดกับเมืองนครศรีธรรมราชนัก ค้ายมีเมืองขึ้นถึง 13 หัวเมือง เสนาหัวเอี้ยกับหัวราชการตามหัวเมืองขึ้นนั้น เหมือนเป็นการเหมาในตอนนี้ จักการค้ขึ้นแล้วเงินค่านาคงจะขึ้นอีกมาก"²

การเปลี่ยนแปลงในการเก็บส่วยและค่านาจากการเก็บเป็นตัวสินค้ามาเป็นเก็บเป็นตัวเงินแทนนี้จะเกี่ยวข้องกับลักษณะการผลิตในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก การเก็บส่วยและค่านาเป็นตัวเงินนั้นเป็นการตั้งให้ราษฎรต้องทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราสำหรับจ่ายเป็นค่านาและส่วย เป็นการเพาะระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนด้วย ประการที่สอง ชี้ให้เห็นว่าสภาพเศรษฐกิจของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนได้เปลี่ยนเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตราเพียงพอที่ราษฎรจะจ่ายส่วยและค่านาเป็นตัวเงินแก่รัฐบาลได้

จากยอดจำนวนเงินภาษีอากร ตลอดจนประเภทและปริมาณของสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน ทำให้มองเห็นได้ว่าสนธิสัญญาเบาริงที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ในประเทศสยามนั้น ได้ส่งผลอันนี้ไปถึงบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอยู่บ้าง แม้จะมีปริมาณที่น้อยกว่าภูมิภาคอื่นๆ ของสยามก็ตาม อุปสรรคประการสำคัญที่จำกัดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนก็คือ สภาพการคมนาคมระหว่างบริเวณดังกล่าวกับกรุงเทพฯ ที่เป็นไปด้วยความลำบาก จากประเภทของสินค้าท้องถิ่นที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับกรุงเทพฯ นั้นจะเห็นได้ว่าเป็นสินค้าของป่ามากกว่าจะเป็นสินค้าที่ต้องผ่านขบวนการผลิต ซึ่งแตกต่างจากตัวสินค้าในส่วนอื่นๆ ของสยามขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นข้าว พริกไทย น้ำตาล ดีบุก ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นสินค้าที่ต้องผ่านขบวนการผลิตที่ซับซ้อนกว่า

¹ หจข., ร.5 กษ.3.2/5 เรื่อง เก็บเงินค่านาเมืองนครราชสีมา, พระยาภาสกรวงศ์ ที่เกษตราธิบดี กราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์, วันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 109.

² เรื่องเดียวกัน.

กล่าวโดยสรุป การผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังสนธิสัญญาเบาริงนั้นเกิดขึ้น
 ภายในการผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง กล่าวคือผลผลิตที่ที่สามารถจะซื้อขายแลกเปลี่ยนก็จะมีการ
 ผลิตมากขึ้นเพื่อให้เหลือสำหรับการจำหน่าย ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงในการผลิตประการ
 ต่อมาก็คือ ประเภทของผลผลิตที่มีการผลิตเพื่อการกำมากขึ้นนั้นจะสัมพันธ์กับสภาพการค
 นาคมขนส่งขณะนั้น กล่าวคือสินค้าที่กินระหว่างบรรทุกน้อยและมีราคาแพงเท่านั้นที่จะมีการ
 ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันระหว่างภูมิภาค ส่วนสินค้าที่กินระหว่างบรรทุกมาก เช่น ข้าว ไม้
 เกือบ ฯลฯ นั้นเป็นผลผลิตที่มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันในวงแคบๆเท่านั้น หรือเป็นการ
 แลกเปลี่ยนกันภายในท้องถิ่นเอง เช่น การบ่อนข้าวเข้าไปยังบริเวณชุมชนเมือง ซึ่งผู้คนมิได้
 ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเอง

การเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯกับเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้มีการปฏิรูปทางการเมือง
 และสังคมหลายประการ ทั้งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้ว ส่วนหนึ่งของการปฏิรูปทางการเมือง
 เมืองในส่วนภูมิภาคก็คือการยกเลิกระบบกินเมือง โดยการส่งข้าราชการจากกรุงเทพฯ
 เข้าไปจัดการปกครองแทนเจ้าเมืองและขุนนางท้องถิ่นตามระบบเทศ การปฏิรูปทางค
 ณะเมืองและสังคมนั้นจะกระทำในบริเวณกรุงเทพฯและหัวเมืองใกล้เคียงก่อน แล้วจึง
 ค่อยๆนำการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไปสู่หัวเมืองต่างๆที่อยู่ไกลออกไป การเข้าจัดการปกครอง
 โดยกรุงเทพฯที่กระทำต่อหัวเมืองต่างๆนั้นก็คือ การพยายามนำเอาการเปลี่ยนแปลงทาง
 คำนการเมืองและสังคมตลอดจนระเบียบกฎเกณฑ์ใหม่ๆซึ่งใ้จัดการเปลี่ยนแปลงแล้วที่กรุง
 เทพฯ เพื่อนำเอาไปใช้ยังหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไป เพื่อให้หัวเมืองเหล่านั้นเป็นอัน
 หนึ่งอันเดียวกับกรุงเทพฯนั่นเอง

ภาระหน้าที่ของข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑล (หรือสมุหนเสวกินาสในภายหลัง) นั้น
 มิใช่ไปตั้งอยู่ประจำเพื่อเป็นองค์ประธานแห่งอำนาจอธิปไตยของกรุงเทพฯเหนือดินแดน
 ดังกล่าว หากต้องเป็นผู้นำเอาระบอบการปกครองของกรุงเทพฯไปใช้ในดินแดน
 แล่นั้น...พร้อมกันไปกับค่านบริหาร รัฐบาลสยามมีจุดประสงค์จะประศาสน์ระบบ
 ระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ขบวนการยุติธรรม และสังคมของส่วนต่างๆของราช
 อาณาจักรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...¹

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ค่านำ" ใน เติม วิชาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน
 (พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513), 2 : 385.

สำหรับบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น นับว่าเป็นศูนย์กลางของการติดต่อระหว่าง
กรุงเทพฯ กับหัวเมืองลาวต่างๆในบริเวณที่ราบสูงโคราช ดังนั้นกรุงเทพฯจึงใช้นครราชสีมา
ซึ่งเป็นศูนย์กลางของบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเป็นตัวแทนของอำนาจจากกรุงเทพฯ ที่จะ
ขยายเข้าไปจัดการปกครองยังหัวเมืองลาวต่างๆ การเป็นตัวแทนอำนาจจากกรุงเทพฯของ
นครราชสีมาในไคมีมาก่อนหน้านี้แล้วเป็นเวลานานพอสมควร ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนเช่น
กรณีกบฏอาสาเกียตังในสมัยรัชกาลที่ 2 กรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ในสมัย
รัชกาลที่ 3 การปราบปรามพวกข่อในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 กรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112
ตลอดจนการปราบปรามกบฏผู้มีบุญในหัวเมืองลาวต่างๆในปีพ.ศ. 2445 เป็นต้น เหตุการณ์
ทุกเหตุการณ์ที่กล่าวมาแล้วนครราชสีมาได้เป็นฐานกำลังอันสำคัญของกรุงเทพฯในการเข้า
จัดการปราบปรามทุกครั้ง ในช่วงสมัยของการเข้าจัดการปกครองหัวเมืองลาวต่างๆใน
บริเวณที่ราบสูงโคราชนั้น บทบาทของนครราชสีมาในการเป็นตัวแทนอำนาจของกรุงเทพฯ
ก็ยิ่งชัดเจนมากขึ้น เช่น กรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 กับฝรั่งเศส นครราชสีมาถูกใช้ให้เป็น
ศูนย์กลางของการเตรียมพร้อมทางทหาร เพื่อที่จะต่อสู้กับฝรั่งเศสทางด้านชายแดนที่ติดกับ
อินโดจีนของฝรั่งเศส เมื่อสร้างทางรถไฟสายนครราชสีมาเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2443
นั้น นับว่านครราชสีมาได้เป็นตัวแทนอำนาจของกรุงเทพฯได้อย่างสมบูรณ์มากขึ้น หน่วย
ทหารแบบใหม่ซึ่งเป็นทหารอาชีพรุ่นใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้ของสยามก็ตั้งอยู่ที่นครราชสีมา
การเข้าปราบปรามกบฏผู้มีบุญภาคอีสานในปี พ.ศ. 2444-2445 ซึ่งจัดการปราบปรามได้
อย่างรวดเร็วและเด็ดขาด ก็ใช้กำลังทหารจากนครราชสีมา

ผู้เขียนจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯ ต่อ
หัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน แต่จะกล่าวเฉพาะการเปลี่ยนแปลงบางประการอันเกิดจาก
การเข้าจัดการปกครอง ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าน่าจะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูล
ตอนบนเท่านั้น ประการต่อมาก็คือ การสร้างทางรถไฟนับว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญอันหนึ่ง
ของการเข้าจัดการปกครอง แต่ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการมีทางรถไฟนั้น นับ
ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการวิจัยนี้ เพราะมูลเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
ก็คือการมีทางรถไฟดังกล่าว ดังนั้นผลกระทบจากการสร้างทางรถไฟจึงจะยกไปกล่าวใน
บทที่ 4 อีกประการหนึ่งที่ผู้เขียนจะขอกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอันเป็นผลมาจากการเข้าไปของกรุงเทพฯนั้น กินระยะเวลาที่
ค่อนข้างยาว อาจจะเรียกได้ว่าเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาของการวิจัยนี้ ดังนั้นแม้เมื่อมีทาง

รถไฟสายนครราชสีมาแล้ว (พ.ศ. 2443) การเปลี่ยนแปลงต่างๆที่กรุงเทพฯเข้าไป ก็ยังคงดำเนินต่อไป และยิ่งจะทวีความเข้มข้นขึ้นเมื่อการคมนาคมและการสื่อสารสะดวกขึ้น ประการสุดท้าย เป็นการลำบากที่กำหนดว่าการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯคือหัวเมือง บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นได้เริ่มค้นเวลาใด แต่ผู้เขียนจะขออีกเอาปีพ.ศ. 2434 (ร.ศ. 110) ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าอนงยา เสด็จกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ประจำอยู่ที่นครราชสีมา เพราะเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางบ้านต่างๆเข้มข้นกว่าช่วงเวลาก่อนหน้านั้น

กิจกรรมบางประการของการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯคือบริเวณลุ่มน้ำมูล ตอนบนที่น่าจะมีส่วนเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเมื่อมีทางรถไฟไปถึงนั้น ได้แก่ การปราบปรามโจรผู้ร้ายและการจัดระเบียบการปกครองที่มั่นคง การยกเลิกระบบไพร่และทาส การส่งเสริมการผลิตเพื่อตลาด และการพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายใน

1. การปราบปรามโจรผู้ร้ายและการจัดระเบียบการปกครองใหม่มั่นคง

อุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งของการขยายตัวทางการค้าของราษฎรในบริเวณลุ่มน้ำมูล ตอนบนก็คือปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก ปัญหาอาชญากรรมดังกล่าวเริ่มตั้งแต่การลักทรัพย์สิ่งของ และสัตว์พาหนะ เช่น โค กระบือ ตลอดจนไปถึงการปล้นฆ่าขบวนพ่อค้าที่นำสินค้าไปค้าขาย แลกเปลี่ยนในท้องที่ต่างๆที่อยู่ไกลออกไป จากขอบอกของหัวเมืองต่างๆในบริเวณลุ่มน้ำมูล ตอนบนนั้นแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยทางด้านการปกครอง การลักทรัพย์สิ่งของโคกระบือ ตลอดจนการปล้นฆ่าขบวนพ่อค้านั้นมีอยู่ทั่วไป เจ้าของทรัพย์สินโคกระบือ ต้องรับภาระหนักในการพยายามดูแลทรัพย์สินโคกระบือของตัวเองให้รอดพ้นจากการถูกลักขโมย

การปราบปรามอาชญากรรมภายในท้องที่นั้นก่อนที่กรุงเทพฯจะเข้าไปจัดการปกครองนั้นเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะลำบาก เพราะแม้แต่เจ้าเมืองกรมการเองก็ให้การสนับสนุนการก่ออาชญากรรมด้วย อย่างเช่นกรณีของพระศรีนครไชยซึ่งเป็นเจ้าเมืองรัตนบุรี ตลอดจนหลวงปลัดหลวงยกกระบัตร ไค้ศบคคกับ"อ้ายหลวงวัง" และ"อ้ายย้ง" ผู้ร้ายต่างเมือง มาตั้งเป็นกรมการ อ้ายหลวงวังเป็นที่ขุนหาญมนตรี อ้ายย้งเป็นที่หลวงรักษาไพร่พล คู่พวกเพื่อนที่ช่วยปล้นบ้านเรือนราษฎรหลายแห่งหลายราย ไค้ทรัพย์สิ่งของทองเงินมาแบ่งกัน

พระศรีนครไชย¹ บางครั้งเจ้าเมืองกรมการเองก็ต้องการให้มีถ้อยคดีความเพื่อที่จะได้เป็นที่มาของรายได้ "เพราะเจ้าเมืองกรมการได้ผลประโยชน์สำหรับเลี้ยงตัว ถ้าความมากก็อ้อม ความน้อยก็อด จึงจำเป็นต้องปลุกความมาให้เจริญไว้เป็นอาหาร"²

ปัญหาการลักทรัพย์สิ่งของ โศกธนะบ่อนั้น นับว่าเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบอาชีพของราษฎร แต่อุปสรรคสำคัญของการติดต่อค้าขายของบรรดาพ่อค้าก็คือ การที่พ่อค้ามักจะถูกโจรปล้นฆ่าในระหว่างทาง อย่างเช่นในปี พ.ศ. 2427 มีรายงานจากข้าหลวงที่เมืองอุบลราชธานีว่า พ่อค้าจีนคนหนึ่งได้คุมสินค้าของป่าต่างๆ บรรทุกเรือ 6 ลำ ประมาณ 300 หาบเศษ และเงินตรา 60 ชั่งเศษ (4,800 บาทเศษ) เพื่อเดินทางไปค้าขายยังเมืองนครราชสีมาซึ่งปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ปรากฏว่าเมื่อใกล้จะถึงท่าช้าง ซึ่งเป็นบริเวณจอดเรือของบรรดาพ่อค้าที่ไปตามลำแม่น้ำมูลนั้น มีผู้ร้ายประมาณ 20 คนเศษ ได้อาวุธเข้าปล้นเงินพ่อค้าถึงแก่ความตาย คนร้ายได้เก็บเอาเงินมาก งามช้าง โหม และเงินตราของพ่อค้าเงินไป³

...ธรรมเนียมเงินไทย ซึ่งขึ้นทุกสินค้าออกจากเมืองอุบลราชธานีไปเมืองนครราชสีมาปีละสองครั้ง ถูกฉกฉวยไปทางเรือ ถูกแสงขึ้นทุกเรือขึ้นไปทางบก มีผู้ร้ายปล้นยิงเอาของถึงแก่กรรมเนื่องๆ เงินไทยค้าขายหว่านวันกลิ้งเล้าลือเป็นอันมาก ถูกแสงนี้ไม่มีผู้ใดอาจขึ้นทุกสินค้าไปเมืองนครราชสีมา แต่ภยันตรายคงค้างอยู่เมืองอุบลราชธานีประมาณ 500 เศษ ผู้ร้ายมีชุมนุมกันชุกชุมอยู่ในป่าแขวงเมืองศีสะเกษ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองทิมาย เมืองภูโหล่ง เมืองสุรินทร์ เมืองนครราชสีมา แลเมืองต่างๆ...⁴

¹ หจช., ร.5 ม.46/4 เรื่องราชการเมืองนครราชสีมา กรมหมื่นคำรงราชาภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 7 กรกฎาคม ร.ศ. 111.

² หจช., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทยบอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 111.

³ ชุมพล แนวจำปา, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2443-2468," บทความเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอีสานศึกษา วันที่ 4-6 กรกฎาคม 2527 ณ วิทยาลัยครูนครราชสีมา, หน้า 18.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

ยังมีกรณีการปล้นที่พิเศษและน่าสนใจว่าการปล้นดังกล่าวข้างต้น นั่นคือการปล้น
ขบวนการเงินส่วยของเมืองมหาสารคามที่จะนำลงไปส่งยังกรุงเทพฯ โดยมีอุปฮาดท้าวเพี้ย
คุมเงินส่วยกับม้า 3 ตัว พร้อมทั้งผู้ต้องหาอีก 5 คน เพื่อลงไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ครั้น
ลงไปถึงแขวงเมืองจตุรัส ได้มีผู้ร้ายประมาณ 60 คนเศษ เข้าปล้นชิงพวกของอุปฮาดตาย
1 คน บาดเจ็บ 5 คน คนร้ายได้เก็บเอาเงินส่วยของหลวงเป็นเงินตรา 91 ชั่ง 11 ตำลึง
(7,324 บาท) สำหรับผู้ต้องหา 5 คนที่กรมการคุมลงไปส่งกรุงเทพฯ นั้น "อายุผู้ร้ายก็หุบ
ไซ้ครวนให้คนมีชื่อลูกหนีหนีไป..."¹

ความรู้สึกแปลกก๊วย สภาพความสงบเรียบร้อยปราศจากโจรผู้ร้ายย่อมส่งผลต่อ
การทำมาหากินของประชาชน คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน กล่าวไว้ว่า

...ในสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งแห่งการทำให้เกิดโทษภัย คือ แรงงานของมนุษย์
สิ่งที่เกี่ยวข้องความสามารถของแรงงานนี้ คือ สุขภาพแห่งร่างกาย อาหาร
ศีลธรรมอันดี และโอกาสที่ดี ความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองและโทษภัย
ในทางเศรษฐกิจที่มีอยู่นั้น เป็นหลักสำคัญมานานแล้วสำหรับก่อกำเนิดโทษภัย
และความสุขสมบูรณ์ ถ้าในตำบลใดมีผู้ร้ายชุกชุมจนชาวบ้านต้องนำเอาสัตว์
พาหนะของตนมารักษาในบาน แทนที่จะปล่อยให้อยู่ริมหนองหรือในป่าหญ้าซึ่ง
ไม่ห่างจากบานเท่าใด ในตำบลที่มีสภาพเช่นนั้นกำลังแรงสัตว์พาหนะยอมถอยลง
ควยตาชวานาจะต้องปลุกหางหรือกระห่อมไว้อาศัยในการเฝ้าข่าวในขณะที่กำลังเก็บเกี่ยว
อยู่ เพื่อป้องกันโจรผู้ร้าย ความสามารถของชวานาในทางการงานจะลดหย่อน
ลง เพราะต้องสละแรงงานเพิ่มเติมในการที่จะต้องออกไปเฝ้าข่าวในนาของตน
ผลในทางโลกกิจซึ่งตนจะได้รับนั้นก็ขาดไป...²

ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน (มณฑลนครราชสีมา) ขณะที่กรุงเทพฯ เริ่มเข้าไปจัดการ
ปกครองนั้น ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก เป็นอุปสรรคทั้งต่อการประกอบอาชีพการ
และทั้งต่อการเดินทางไปมาค้าขายของบรรดาพ่อค้า สิ่งหนึ่งที่รัฐบาลกลางได้พยายาม

¹ หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ. 1243 เรื่องเมืองนครราชสีมา
ให้สืบจับผู้ร้ายปล้นเงินส่วยของหลวงเมืองมหาสารคาม.

² คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม, แปลโดย
ซิม วีระไวทยะ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
2525), หน้า 7-8.

กระทำเมื่อเข้าไปจัดการปกครองนั้นก็คือการทำให้บ้านเมืองสงบ เรียบร้อยปราศจากโจรผู้ร้าย "...ประกอบกับทรงมีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการปราบปรามโจรผู้ร้ายที่เมืองนครราชสีมาอีกครั้งหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เสด็จไปเป็นข้าหลวงใหญ่ จัดราชการที่เมืองนครราชสีมา พร้อมทั้งชำระความโจรผู้ร้ายในบริเวณเมืองนครราชสีมาอีกด้วย" ¹

การเข้าจัดการปกครองที่นครราชสีมา นั้น ก่อนข้างจะพิเศษกว่าหัวเมืองลาวอื่นๆ ในภูมิภาคที่ราบสูงด้วยกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่า "...การที่ให้ขึ้นไปจัดในครั้งนี้นี้คงจะให้เป็นตัวอย่างหัวเมืองอย่างใหม่ขึ้นเมืองหนึ่ง สำหรับที่จะได้จัดเมืองอื่นๆต่อไป เพราะเป็นเมืองที่จะติดต่อกับทางรถไฟให้ทันเวลารถไฟจะขึ้นไปถึง..." ²

ปรากฏว่าการปราบปรามอาชญากรรมในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนซึ่งนำโดยเจ้าหน้าที่จากกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างเด็ดขาดและเฉียบพลัน มีการตั้งเป็นกองกำลังเฉพาะกิจขึ้น โดยเฉพาะ และสามารถเข้าจัดการคดีอุกฉกรรจ์ได้หลายคดี ภายในเวลาไม่นานนัก โจรผู้ร้ายก็เบาบางลง ส่งผลถึงการห้ามมาหากินและการไปมาค้าขายเป็นไปไ้สะดวกยิ่งขึ้น

โจรผู้ร้ายซึ่งตีปล้นบ้านเรือนเล็กโคกระบือตามเขตแขวงเมืองซึ่งอยู่ในบังคับข้าหลวงแลเมืองนครราชสีมา นั้นก็สงบเป็นการเรียบร้อย ราษฎรเลี้ยงโคกระบือเบาแรงลงไม่ต้องระวังรักษานัก บางทีพลัดไปหลายๆ วันไม่หายตามไค้ค้น ผู้ร้ายมีอยู่ข้างแต่พวกลอบยิงของเบา แลสิ่งของเล็กน้อยทางๆ ไม่สู้มากนัก ยังทรงพระราชดำริจัดการอยู่... ³

นอกจากความพยายามในการกำจัดปัญหาอาชญากรรมให้เบาบางลงไปแล้ว กิจกรรมอีกอย่างหนึ่งของการเข้าจัดการปกครองก็คือ การสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในโครงสร้างการปกครองตามระบบใหม่ นั่นคือการจัดกำนันผู้ใหญ่บ้านให้มีอำนาจ

¹ระลึก ธำมัญญ์, อุบลราชธานีในอดีต (2335-2475) (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานีจัดพิมพ์เผยแพร่, 2524), หน้า 160.

²หจช., ร.5 ม.2.3/4 พระราชหัตถเลขาถึงที่ประชุมเสนาบดี เรื่องส่งเปลี่ยนข้าหลวงหัวเมืองลาวท้าว ลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 110.

³หจช., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกลาวหัวเมืองนครราชสีมา วันที่ 13 เมษายน ร.ศ. 111.

ปกครองราษฎรในหมู่บ้านอย่างสมบูรณ์ เพื่อเป็นหูเป็นตาของผู้รักษาเขตแขวง และเป็นหัวหน้าราษฎรในการระงับ"อริกรป้องกันผู้เบียดเบียน"

...ที่สุดสัตว์พาหนะตั้งแต่ศก 110-114 (พ.ศ. 2434-2438) ราษฎรปล่อยโค ไม้คอกคูแลรึกษาต่อมาจนบัดนี้ แม่ถึงมีอันตรายบ้างก็ไม่ชุกชุม แต่การที่ราษฎรไม่ใครควบคุมคูแลรึกษาสัตว์พาหนะ ปล่อยปละละเลยไปค่างวันคืน สัตว์หากินลงเลยไป บางคราวนานวันจึงตามโคบ้างก็มี ที่ต้องอันตรายด้วยเหตุผู้ร้ายนั้นน้อย นับว่าเห็นผลของการที่จัดนั้นเป็นพยาน ¹

อย่างไรก็ตาม การที่กรุงเทพฯ เข้าไปจัดการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น ทำให้ต้องใช้จ่ายเงินจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้รายโคของรัฐจากภาษีอากรในหัวเมืองบริเวณนี้ซึ่งควรจะไค้มากนั้นไค้น้อยลง แต่การที่รัฐเข้าไปจัดการปกครองจนเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นนั้น ทำให้ผู้ร้ายที่เคยมีชุกชุมกลับเบาบางลงไค้ และย่อมจะมีผลถึงการทํามาหากินของราษฎร ทำให้ราษฎรทํามาหากินไค้สะดวกขึ้น ทั้งค่ากล่าวของกรมหมื่นคำรงราชานุภาพที่มีไปถึงพระประสิทธิ์ศัลยการ ข้าหลวงมณฑลนครราชสีมาตอนหนึ่งว่า

ครั้งนี้ไปรุดเกล้าให้หมอกองข้าหลวง ขึ้นไปจัดการบ้านเมืองให้ดีขึ้น และระงับโจรผู้ร้าย ต้องจ่ายพระราชทรัพย์เป็นเงินเดือนแล่นๆ ในการที่มีข้าหลวงเป็นเงินไค้ละเท่านั้น จำนวนเงินที่จ่ายนี้ ถ้าจะหักกับเงินที่ไค้จากเมืองนครราชสีมาไค้ยอมจะปรากฏว่า จำนวนเงินที่ไค้ลดลงมากเพราะที่มีข้าหลวงขึ้นไปจัดการ ถึงว่าจะจัดการไค้เรียบร้อยโจรผู้ร้ายสงบหรือเบาบางลง ก็ซื้อเดวาคไค้เงินน้อย เพราะราคาผู้ร้ายแพง เหมือนไปซื้อผู้ร้ายไค้หมกเมืองเท่านั้น แต่ที่จริงประโยชน์ที่มีข้าหลวงจะทำให้พระราชทรัพย์มากขึ้นมีอยู่ แลเห็นไค้งายๆ ที่ผู้ร้ายหมกไม่เป็อันตรายในการทํามาหากินของราษฎร ราษฎรคงจะทํามาหากินไค้มากขึ้น ภาษีอากรก็ยอมจะมากขึ้นเป็นธรรมดา...²

¹หจช., ร.5 ม.2.14/65 รายงานประจำศก 114 วันที่ 7 กันยายน ร.ศ. 115, รายงานประจำปีของพระยาประสิทธิ์ศัลยการ.

²หจช., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ถึง พระประสิทธิ์ศัลยการ, วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 111.

การปกครองโดยเจ้าเมืองกรมการท้องถิ่นตามแบบเดิมก่อนการเข้าจัดการปกครอง โดยรัฐบาลกลางจากกรุงเทพฯนั้น การปกครองยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ยกตัวอย่าง เวลาเกิดภัยความกันนั้น ผู้ที่มีเงินมักจะเป็นผู้ได้เปรียบ นั่นคือการมีคติความกันนั้นหมายถึงผลประโยชน์ชัวยศของเจ้าเมืองกรมการที่เป็นตุลาการ

...การพิจารณาความ ซึ่งอย่างเก่าของหัวเมืองเป็นปัจจัยอันใหญ่ที่จะบำรุงผู้ร้าย เพราะเจ้าเมืองกรมการไคผลประโยชน์สำหรับเลี้ยงตัวแต่ได้ค่าธรรมเนียมความ ถ้าความมากก็อม ความน้อยก็อด จึงจำเป็นต้องปลุกความให้เจริญไว้เป็นอาหาร คือผู้ร้ายเป็นคนทำให้เกิดความและบำรุงความคือเจ้าดอยหมอกความแลกรมการ ตระลาการเองเป็นที่สุดที่จะเรียกร้องตัวจำเลยให้มาก...การในเรื่องนี้ที่เมืองนครราชสีมาควรจะจัดให้เรียบร้อยไค¹

การพยายามจัดการให้เกิดความเรียบร้อยเพื่อความสะดวกในการปกครองของ กรุงเทพฯ ไคทำให้บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนมีความสงบสุขมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลถึงเศรษฐกิจ บริเวณนี้ด้วย กล่าวคือทำให้ราษฎรหว่านทำกินและเดินทางไปมาค้าขายไคโดยปลอดภัย สามารถที่จะปล่อยโคกระบือไค โดยไม่ต้องกังวลว่าจะถูกขโมยหรือปล้นเหมือนดังเมื่อก่อนหน้านี้ มีเพียงบางท้องที่ที่อยู่ห่างไกลตัวเมืองหรือห่างไกลจากกำลังของเจ้าหน้าที่มากนัก เท่านั้นที่ยังมีปัญหาโจรผู้ร้ายอยู่ แต่ก็นับว่าเบาบางลง ดังนั้นภายหลังจากการเข้ามาของ กรุงเทพฯ เพื่อจัดการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน จึงมีชาวจีนจำนวนหนึ่งซึ่งจะตามหลัง เจ้าหน้าที่ของกรุงเทพฯ เพื่อเข้ามาทำการค้าขายในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนกันมากขึ้น อันเนื่องมาจากความปลอดภัยที่มากขึ้นนั่นเอง

2. การยกเลิกระบบไพร่และทาส

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยิ่งใหญ่มากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปก็คือ การสลายตัวของระบบไพร่และทาส เนื่องจากหัวเมืองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนซึ่งมีนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางนั้นนับว่าใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ มากกว่าหัวเมืองลาวอื่นๆ ดังนั้นลักษณะไพร่และทาสในหัวเมืองบริเวณนี้จึงนับว่าคล้ายคลึง

¹หจข., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 111.

กับกรุงเทพฯ เมื่อกรุงเทพฯได้เข้าจัดการปกครองหัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น
สิ่งหนึ่งที่กรุงเทพฯกระทำต่อบริเวณนี้ก็คือ การพยายามจะนำเอากฎเกณฑ์ใหม่ๆหรือการเปลี่ยนแปลง
ต่างๆที่เกิดขึ้นแล้วในกรุงเทพฯนั้น ไปใช้ยังหัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน

ก่อนการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯ ระบบไพร่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน
ซึ่งถือว่าเป็นหัวเมืองชั้นในนั้นก็ประสบกับปัญหาอันเป็นจุดอ่อนของระบบไพร่เช่นกัน นั่นคือการ
ไม่มีประสิทธิภาพในการควบคุมระบบโดยส่วนกลาง กล่าวคือมูลนายเองก็มีการปิดบังจำนวน
ไพร่ในสังกัดของตนด้วย มีรายงานของทางราชการมากมายที่กล่าวถึงปัญหาโจรผู้ร้ายใน
บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน และหัวเมืองลาวส่วนอื่นๆ ที่ปรากฏว่าผู้ร้ายได้เป็นบ่าวทาส หรือ
คนในสังกัดของมูลนายท้องถิ่น และปรากฏว่ามูลนายของไพร่ที่ทำความผิดนั้นได้ปกปิดตัวไพร่
ในสังกัดของตนไว้ ความอ่อนแอของระบบไพร่อีกประการหนึ่งก็คือ มูลนายบางคนกักขังไพร่
ในสังกัดของตนมากเกินไปจนไพร่ทนไม่ได้ มีการหลบหนีมูลนายด้วยวิธีการต่างๆ เช่น
หนีเข้าป่า บวช หรือไม่ก็ไปอาศัยอยู่กับมูลนายอื่น ในกรณีทั้งสองอย่างก็กล่าวข้างต้น
เป็นจุดอ่อนอันหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ล้มเลิก
ระบบนี้ และมีการสถาปนาระบบการควบคุมกำลังคนแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพขึ้นมา โดยจัด
ระบบการเกณฑ์ทหารขึ้นแทน มีการสำรวจจำนวนประชากรที่แท้จริง จัดทำสำมะโนครัว
จัดทำบัญชีอย่างเป็นทางการเป็นระเบียบให้ตรวจสอบได้ง่าย ไปร่ไม่ต้องขึ้นสังกัดมูลนายแบบเดิม แต่
จะขึ้นกับหน่วยปกครองที่เป็นตำบล อำเภอ และเมือง โดยเสียเงินค่าราชการแทนการ
เกณฑ์แรงงาน มีพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างเกิดขึ้น ตัวมูลนายข้าราชการท้องถิ่นก็ได้รับผล
ตอบแทนด้วยเงินเดือนแทนผลประโยชน์จากไพร่ตั้งแต่ก่อน

การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนี้เป็นการเปลี่ยนแปลง
แบบค่อยเป็นค่อยไป เป็นการลำบากที่จะกำหนดลงไปว่าการเปลี่ยนแปลงได้เริ่มขึ้นตั้งแต่
เมื่อใด เพราะตั้งแต่ก่อนที่กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์จะขึ้นมากำหนดตำแหน่งข้าหลวงใหญ่
ประจำบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนี้ (2434) คือประมาณปีพ.ศ. 2429-2431 ก็ได้เริ่มมีการ
เปลี่ยนแปลงขึ้นบ้างภายในระบบไพร่บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน นั่นคือไพร่ในบริเวณนี้ที่เคยขึ้น
อยู่กับเจ้าหมวดคนายกของเดิมของตนนั้น ได้ถูกดึงเข้ามาเป็นไพร่ที่ใช้งานหลวงมากยิ่งขึ้น
และไพร่ที่เข้ามาทำงานแบบใหม่ให้กับทางรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯนี้ บางครั้งจะได้รับการ
แจกข้าวและเสบียงอาหารด้วย อย่างเช่นในปีพ.ศ. 2430 ในสมัยพระพิเรนทรเทพ
เป็นข้าหลวงปกครอง ได้มีการเกณฑ์เลขกองช่างมาทำหน้าที่ระงับปราบปรามโจรผู้ร้าย

และรักษาเสาโทรเลข¹ และปรากฏว่าผู้ร้ายได้เบาบางลง "ขอรับพระราชทานเข้าหลวง
ในฉางจ่ายให้พวกกองลาดตระเวนรับพระราชทานเดือนละ 70 ดั่ง"² ต่อมาได้มีการแบ่ง
เลขเมืองปักธงไชยมารักษาเสาโทรเลขทางบ้านนครราชสีมา - กระบี่บุรีอีกส่วนหนึ่ง
โดยให้คงทำส่วยอยู่ตามเดิมบ้าง³

การควบคุมกำลังคนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนเริ่มเปลี่ยนไป โพร่สมหรือโพร่กอง
ต่างๆที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามมูลนายต่างๆ ได้ถูกตั้งให้มารวมกันเป็นคนหลวงมากยิ่งขึ้น
และเริ่มให้มีสิ่งตอบแทนอย่างอื่น เช่น "ให้จ่ายเข้าในฉางหลวงให้รับพระราชทานเดือนละ
70 ดั่ง เสมอจตุทุกเดือนสืบไป"⁴

ในปี พ.ศ. 2431 หลังจากที่พระพิเรนทรเทพได้ขึ้นมาเป็นข้าหลวงกำกับราชการ
ที่นครราชสีมาแล้วก็ได้ดำเนินการเกี่ยวกับการปกครอง เพื่อให้อำนาจรัฐที่กรุงเทพฯ เข้า
ควบคุมพวกโพร่ในบริเวณนี้ได้กระชับยิ่งขึ้น โดยการให้สำรวจจำนวนประชากรซึ่งก่อนหน้า
นี้ "สับสนปนกันอยู่ หาเป็นหมวดเป็นกองไม่ มีราชการเกณฑ์ก็ไม่มีภาวชืหาว่าวเป็นหลักฐาน"⁵
พระพิเรนทรเทพได้ให้เจ้าหมื่นนายหมวดทำบัญชีจำนวนประชากรซึ่งตั้งบ้านเรือนในแขวงเมือง
นครราชสีมา "ถ้าเจ้าหมื่นนายหมวดหาว่าวขึ้นสิ้นจำนวนแล้ว จะให้กรมการออกตรวจ
สอบกับหาว่าวที่เจ้าหมื่นนายหมวดทำขึ้นไว้ให้แน่นอน"⁶

โพร่ในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นมีสถานะที่คล้ายคลึงกันมากกับโพร่ในส่วนกลาง
ทั้งนี้เนื่องมาจากหัวเมืองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนี้ถือว่าเป็นหัวเมืองชั้นใน ทุกครั้งที่

¹ หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ.1248-1249 เรื่องเมือง
นครราชสีมา คอปรายขอเกณฑ์เลขกองข้างคอยระงับปราบปรามโจรผู้ร้ายและรักษาเสาโทรเลข.

² หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ.1249-1250 เรื่องเมือง
นครราชสีมา ให้เกณฑ์กรมการชุมนุมโพร่ออกศึกไม่ซ่อมแซมกำแพง ประตูเมือง กับให้จ่าย
เข้าให้กองลาดตระเวนและผู้รักษาเสาโทรเลข.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หจช., ร.5 เอกสารเขียนเล่มกรมมหาดไทย จ.ศ.1250 เรื่องเมืองนครราช
สีมา ให้ทำบัญชีชุมนุมโพร่และโพร่สักถูกหมู่บ้านเมืองนครราชสีมา.

⁶ เรื่องเดียวกัน.

การเกณฑ์แรงงานจากหัวเมืองชั้นในอื่นๆ เพื่อไปทำงานในราชธานี โพรในบริเวณลุ่มน้ำมูล
 คอนบนนี้จะถูกเกณฑ์ด้วย เช่น งานพระเมรุของเจ้านายองค์สำคัญ งานก่อสร้างที่เร่งด่วน
 ตลอดจนราชการสงคราม ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น การเปลี่ยนแปลงของระบบโพรใน
 บริเวณลุ่มน้ำมูลคอนบนภายหลังจากที่กรุงเทพฯได้เข้าจัดการปกครองโดยสรุปก็คือ รัฐบาล
 พยายามที่จะสลายเลขโพรที่สังกัดอยู่ตามมูลนายต่างๆให้เป็นเลขคองเมืองหรือเป็นโพรหลวง
 ชั้นตรงต่อรัฐบาลกลางคือพระมหากษัตริย์ โดยการโอนเลขโพรของมูลนายมาเป็นเลขคอง
 เมือง และลดหย่อนเงินค่าราชการที่มูลนายค้างอยู่นั้นให้ ทำให้การควบคุมกำลังคนซึ่ง
 กระจายอยู่ตามมูลนายต่างๆนั้นค่อยๆหมดไป กลายเป็นคนของรัฐชั้นทะเบียนสังกัดตามตำบล
 อำเภอ มิได้ขึ้นกับมูลนายที่เป็นบุคคลดังแต่ก่อน¹ การโยกย้ายถิ่นฐานของราษฎรทำได้
 โดยการขอย้ายออกจากพนักงานท้องที่ แล้วย้ายไปเข้าชื่อในทะเบียนของท้องที่ใหม่ที่ตน
 เข้าไปอาศัยอยู่ ทำให้รัฐบาลสามารถสำรวจจำนวนราษฎรได้ โพรเหล่านี้มีหน้าที่ต้องเสีย
 เงินค่าราชการปีละ 6 บาท และหมกพันระผูกพันกับมูลนายเดิม การควบคุมกำลังคนแบบ
 ใหม่มีอนุญาตให้ราษฎรเคลื่อนย้ายที่อยู่และการทำมาหากินได้อย่างอิสระเสรีมากขึ้น คือ
 สามารถจะอพยพไปประกอบอาชีพในท้องที่อื่นๆได้ง่ายขึ้น กำลังโพรทั้งหมดกลายมาเป็น
 ราษฎรที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง โพรทุกคนกลายเป็นพลเมืองเสรีที่มีสิทธิ์เลือก
 เข้ารับราชการภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าหน้าที่บริหารในรูปของกระทรวงและกรมกอง
 ต่างๆตามระบบบริหารราชการแบบใหม่ หรือเลือกที่จะทำการค้าขาย หรือเป็นแรงงาน
 รับจ้างได้ เพียงแต่มีความสามารถที่จะเสียเงินค่าราชการให้แก่รัฐตามที่ระบุไว้เท่านั้น
 เป็นการยกเลิกการสังกัดมูลนายระดับต่างๆอย่างเด็ดขาด² ที่มณฑลนครราชสีมาหรือบริเวณ
 ลุ่มน้ำมูลคอนบนนี้ ได้ยกเลิกระบบการควบคุมกำลังคนแบบเดิมที่ควบคุมโพรสังกัดมูลนาย
 ต่างๆ ให้โพรเสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานและการส่งส่วยที่เป็นสิ่งของ โพร
 เป็นเลขคองเมืองและเก็บเงินค่าราชการเท่าเทียมกันหมด จึงเริ่มเกณฑ์ทหารได้ก่อนมณฑลอื่น³

¹ ชุมพล แวงจำปา, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ...", หน้า 20.

² นันทิยา สว่างวิชิตธรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัด
 การเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2325-2448," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติ
 ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 296.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของระบบ
เงินตรา นั่นคือระบบไพร่เปลี่ยนไปในด้านมุ่งเก็บเงินค่าราชการแทนการเรียกเกณฑ์แรงงาน
การเกณฑ์แรงงานจะมีเฉพาะเกณฑ์มาเป็นทหารเท่านั้น ซึ่งทางรัฐจะมีเสื้อผ้า อาหารและ
เบี้ยเลี้ยงให้ และยังยกเว้นเงินค่าราชการให้จนตลอดชีพด้วย¹ การเปลี่ยนแปลงดัง
กล่าวมีผลให้ผู้ชายจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่รับราชการเต็มที่ในฐานะทหารประจำการ ในขณะที่
คนจำนวนมากซึ่งรวมทั้งผู้หญิงทั้งหมดกลายเป็นแรงงานอิสระ และมีต้องทำงานรับใช้มูลนาย
เป็นการส่วนตัวตามพันธะของระบบไพร่แบบเดิม

การขยายตัวของแรงงานอิสระนี้เอื้อประโยชน์ต่อการขยายที่นาและการขยายตัว
ทางการค้ามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากมีทางรถไฟไปถึงนครราชสีมา นอกจาก
จะเป็นแรงงานในการขยายพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนแล้ว ยังมีแรงงานส่วน
หนึ่งเดินทางลงมารับจ้างทำนาในบริเวณที่ราบภาคกลางด้วย

การที่กรุงเทพฯ (พระมหากษัตริย์) มีอำนาจในการควบคุมกำลังคนอย่างเต็มที่
และมีแรงงานอิสระมาทำการผลิตทางการเกษตรได้เพิ่มขึ้นนั้น เป็นเพราะความเปลี่ยนแปลง
ที่เกิดขึ้นนี้สอดคล้องกับค่านิยมของคนที่เปลี่ยนแปลงไป นั่นคือคนมีใช้สัญลักษณ์ที่แสดงถึงอำนาจ
หรือความมั่งคั่งอย่างแตกต่าง ก่อนในขณะเดียวกันมูลนายเหล่านี้ก็ได้รับผลประโยชน์ค้ำอื่น ๆ
จากทางราชการมาทดแทน เช่น เงินเดือน หรือส่วนลดจากการเก็บเงินค่าราชการ
เป็นต้น² สิ่งที่แสดงถึงอำนาจหรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลได้เปลี่ยนจากกำลังคน
มาเป็นสิ่งอื่นแทน เช่น เงิน และที่ดิน ผลประโยชน์ของบรรดามูลนายจึงมิได้มาจากเลข
ในสังกัดเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์แบบมูลนายกับเลขค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์แบบ
ข้าราชการกับราษฎร หรือแบบนายจ้างกับลูกจ้าง³

¹ ชุมพล แฉวงจำปา, "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน...",
หน้า 21, อ้างถึง ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม 20, หน้า 307.

² อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคมไทย
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 300.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

3. การส่งเสริมการผลิตเพื่อตลาด

พร้อมๆกับการเข้าจัดการปกครอง รัฐบาลจากกรุงเทพฯได้พยายามที่จะส่งเสริมให้ประชาชนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนหันมาผลิตสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาด หรือเพิ่มปริมาณการผลิตให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่ทางกรุงเทพฯมีโครงการที่จะสร้างทางรถไฟมายังนครราชสีมา ข้าหลวงเทศาภิบาลและเจ้าหน้าที่อื่นๆ ใ้รับการกำชับให้ "จัดหา" สินค้าสำหรับป้อนรถไฟให้เพียงพอเมื่อการสร้างทางรถไฟเสร็จสมบูรณ์ ถึงข้อความตอนหนึ่งของหนังสือราชการที่กรมหมื่นคำรงราชานุภาพมีไปถึงข้าหลวงมณฑลนครราชสีมา ในปีพ.ศ. 2435 ว่า

... หังการที่ข้าหลวงจะคิดหนุ่บ่ารุงการค้าขายใ้รุ่นาให้เจริญขึ้นอีกก็มืมาก แต่ผลความเจริญอนั้จะปรากฏใ้โดยยาก เว้นไ้แต่ข้าหลวงจะคิดอานตระเตรียมไปแต่เวลานั้ใ้ใ้รัฐบาลซึ่จ่านวนรายสิ่งสินค้าเข้าออก ภาวูซึ่จ่านวนนาส่วน แลการค้าขายต่างๆในเมือง แลตรวจสอบไปทุกๆปี ถ้าสินค้าแลไรนาที่ซผลมากขึ้นปีละเท่าใ้ใดๆ ก็จะไม่แลเห็นความเจริญที่ข้าหลวงใ้ทำให้แก่บ้านเมืองและพระราชทรัพย์ใ้โดยลำคั้ไป¹

ปรากฏว่าภายหลังจากที่ทางกรุงเทพฯได้เข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองต่างๆ ในส่วนภูมิภาคนั้น มณฑลนครราชสีมาได้รับยกย่องจากทางกรุงเทพฯ ว่ามีการทำบัญชีเกี่ยวกับสินค้าเข้า - ออก ตลอดจนการผลิตต่างๆในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนไ้ละเอียดกว่ามณฑลอื่นฯ

ในปี พ.ศ. 2435 นี้เอง ไ้มีรายงานของข้าหลวงฯจากเมืองนครราชสีมา เข้าไปยังกรุงเทพฯ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามของข้าหลวงฯ ที่จะส่งเสริมใ้ราษฎรเพิ่มการผลิตให้มากขึ้น

สินค้าซึ่เป็นประโยชน์คั้ยาวแลเป็นสินค้าใ้ใหญ่ที่เมืองนครราชสีมาใ้แต่เข้าเป็นต้น ถารรถไฟมาถึงไม่มีสินค้าสิ่งใ้ใด จะใ้คั้ซึ่ทุกเข้าลงมา ซึ่พระพุทโเจ้าจะเรงร็คใ้ราษฎรจับจองนาใ้เต็มที ถ้าใ้ใ้คั้ใ้ร้างวางเปลือยอยู่ตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป

¹พจ., ร.5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย บอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา, วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 111.

ข้าพระพุทธเจ้าจะรับเอาเป็นของหลวงเสีย เมื่อผู้ใดเช่าทำเกิน 3 ปีไปแล้ว เห็นว่าเป็นผู้มีคามเพียรประกอบการหากิน จะขอรับพระราชทานอนุญาตให้จับจองที่ นั้นเป็นผลประโยชน์ต่อไป พวกเมืองนครราชสีมาแลเมืองอื่นจึงจะรู้สึกเกรงกลัว พระราชบัญญัติแลตราพระราชสีห์ แลเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะเป็นการมีค้ำให้ราษฎร ทำการ เพื่อมิให้แผ่นดินว่างเปล่าอยู่ ไททั้งประโยชน์แผ่นดินแลประโยชน์ผู้ทำด้วย ¹

ความพยายามของรัฐบาลในการที่จะเร่งเร้าให้ราษฎรได้เพิ่มปริมาณในการผลิต ของตนเองที่สำคัญอีกวิธีหนึ่งก็คือ การลดภาระการเกณฑ์แรงงานราษฎรลง เพื่อให้ราษฎร มีเวลาสำหรับทำการผลิตมากขึ้น ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนจากแรงงานเป็นเงินครานั้น ก็เป็นการดึงเอาราษฎรให้เข้าไปผูกพันกับระบบเงินตรามากขึ้นด้วย การเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวนั้นคือ "ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างในมณฑลต่างๆ ร.ศ. 119," ² โดยผู้ถูกเกณฑ์ที่ต้องเสียส่วยหรือเงินค่าราชการ ทางมณฑลจะลดค่าส่วยหรือเงินค่าราชการ ตามอัตราค่าเกณฑ์จ้างที่ต้องนำมาบริโภคราชการให้แทนเงินค่าจ้างก็ได้ และเพื่อเป็นการ ป้องกันข้าราชการส่วนภูมิภาคคดขี่ราษฎร จึงให้เสนาบดีตั้งกฎเสนาบดี กำหนดว่า งาน ประเทโคใช้วิธีเกณฑ์จ้าง และประเทโคใช้วิธีเกณฑ์เปล่า ห้ามเกณฑ์นอกเหนือจากที่ กำหนดไว้ในกฎเสนาบดี

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างแล้วก็ตาม แต่ รัฐบาลก็ยังเห็นว่าราษฎรยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงในการผลิตอย่างเต็มที่ "กรมหลวงดำรง พระราชดำรินี้ที่จะหาทางแก้ไขความเกียจคร้านของราษฎรมาหลายปี" ³ จึงมีการเพิ่ม เติมในพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจที่จะออกตั๋วคุมเกณฑ์ให้แก่ราษฎร ตลอดเวลาตั้งแต่ 3 เดือน 6 เดือน จนถึง 1 ปีเป็นอย่างมาก เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาล

¹ หจข., ร.5 ม.46/4 เรื่องราชการเมืองนครราชสีมา, วันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ. 111.

² "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119," ราชกิจจานุเบกษา, 17 (13 มกราคม 119) : 594-595. และ "ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้างในมณฑล ต่างๆ ร.ศ. 119," ราชกิจจานุเบกษา, 17 (24 กุมภาพันธ์ 119) : 680.

³ หจข., ร.5 ม.2.11/10 รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล (ครั้งที่ 6) วันที่ 8 กันยายน ร.ศ. 120.

มีอำนาจที่จะออกตั๋วค้ำประกันได้ทันทีแล้ว ให้ที่เคาระห์กู ถ้าราษฎรคนไหนมาหาเกินเต็มกำลังของตน เป็นต้นว่า "หาไรนาเต็มเนื้อที่แลกำลังพาหนะที่จะทำได้หรือกลางที่หาไรคงเต็มกำลังพาหนะของตนทั้งนี้เป็นตัวอย่าง ก็ออกตั๋วค้ำประกันให้ตลอดเวลาระยะคูไรนานั้น เห็นว่าราษฎรจะพากันมีใจหาไรนาค้าขายมากขึ้น" ¹

ความพยายามของกรุงเทพฯ ในการที่เร่งเร้าให้มีการผลิตเพื่อการค้ำประกันให้กระทำอยู่ตลอดเวลาของการเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่ กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่นี้ นอกจากเพื่อแก้ปัญหาการควบคุมจำนวนไพร่แล้ว จุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อปรับโครงสร้างทางสังคมให้เหมาะสมกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เกิดขึ้น เนื่องจากสนธิสัญญาเบาริง ดังนั้นทิศทางการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมจึงเป็นไปในทางที่จะเอื้ออำนวยต่อระบบเศรษฐกิจแบบการค้าที่กำลังเติบโตขึ้น

ตลอดเวลาของการเข้าจัดการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนและหลังจากนั้น รัฐบาลก็พยายามที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นการผลิตเพื่อการตลาดให้มากขึ้น กิจกรรมดังกล่าวของรัฐบาลได้เข้มข้นขึ้นอย่างมากภายหลังจากมีทางรถไฟถึงนครราชสีมาแล้ว

4. การพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายใน

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายในนับเป็นกิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของรัฐบาล ในการเข้าจัดการปกครองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน ทั้งนี้การคมนาคมที่สะดวกจะช่วยให้กรุงเทพฯสามารถเข้าควบคุมพื้นที่บริเวณต่างๆได้อย่างกว้างขวาง ความจริงแล้วจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายในนั้น เป็นไปเพื่อผลในทางการเมืองการปกครอง ดังกล่าวแล้ว แม้แต่ตัวทางรถไฟเองก็สร้างเข้ามาเพื่อผลทางการเมืองการปกครอง คือเพื่อตอบสนองต่อการเข้าจัดการปกครองในภูมิภาคค้ำนี้ของสยาม แต่ผลในทางเศรษฐกิจของเส้นทางคมนาคมนั้นเป็นผลที่ตามมา

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมและการสื่อสารได้เริ่มกระทำกันมานานแล้วแม้ก่อนการเข้าจัดการปกครองอย่างจริงจัง เช่น ได้มีการตัดทาง วางเสาโทรเลข จากปราจีน

¹ เรื่องเดียวกัน.

บุรีมาจันทรราชสีมามีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2429 แล้ว นอกจากนี้ยังมีการบูรณะเส้นทางผ่านทงพระ
ธาไฟ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมจากนครราชสีมาไปยังปราจีนบุรี และจากนครราชสีมา
ไปยังหัวเมืองลาวอื่นๆ ตลอดจนการมีเรือกลไฟรับส่งสินค้าเดินในลำแม่น้ำมูลในฤดูที่มีน้ำมาก
เป็นต้น การพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายในโคกกระทำกันอย่างจริงจังภายหลังจากมีทางรถไฟ
ถึงนครราชสีมาแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะนำเอาสินค้าจากดินแดนต่างๆ เข้ามารับรถไฟ*

กล่าวโดยสรุป การปกครองที่รวมศูนย์นั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยสนับสนุนการ
เติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบการค้า การปกครองหัวเมืองตามแบบเดิมนั้นอำนาจการปก
ครองระงับกระจายขาดเอกภาพในการควบคุมซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการไหลของสินค้าและผู้คน
การเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯ ที่กระทำต่อบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้น นอกจากจะก่อ
ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นเป็นการเกื้อหนุนต่อการเติบโตของเศรษฐกิจแบบการค้า
ดังกล่าวมาแล้ว ยังก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหลายประการ เช่น ระบบมาตรา
ชั่ง ตวง วัด ระบบเงินตรา เป็นต้น

สำหรับระบบเงินตรานั้น ก่อนการเข้าจัดการปกครองโดยกรุงเทพฯ ปรากฏว่า
ระบบเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนกันในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนยังไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้
เกิดปัญหาในการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นอยู่เสมอ เช่น ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2427 ซึ่งเป็น
ช่วงเวลาก่อนที่จะเข้าจัดการปกครอง

ที่เมืองนครราชสีมาแลเมืองขึ้นไม่มีเงินปลีกแลเสี้ยวอัฐโสฬสใช้นั้น ก็ขอแต่พระธา
นครราชสีมาผู้เป็นเจ้าเมืองผู้ใหญ่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองแครงกรมการคุมเงินลงไป แลก
เสี้ยวอัฐโสฬสแต่เจ้าพนักงานกรุงเทพฯ ขึ้นมาแจกจ่ายให้ขุนพัฒนาयरกับราษฎร
ลูกค้าโคไช้ส้อยกันโดยสะดวก ขุนพัฒนาयरกับลูกค้าโคไช้ส้อยไม่เป็นที่ขัดขวางแล้ว
บ้านเมืองก็คงจะมีความเจริญ ผลประโยชน์ก็คงจะมีแก่พระยานนครราชสีมาเจ้าเมือง
บ้าง ให้พระยานนครราชสีมาไปบอกแครงกรมการคุมเงินลงไปขอแลกเบี้ยอัฐทองแครง
ต่อเจ้าพนักงาน ณ กรุงเทพฯ ขึ้นมาให้ขุนพัฒนาयरกับราษฎรลูกค้าโคไช้ส้อยกันในพื้น
บ้านเมืองต่อไป หนาให้เป็นความยากลำบากแก่ขุนพัฒนาयरกับราษฎรลูกค้าโคไช้เป็น
อันชาก¹

¹ หจข., 1.5 เอกสารเขียนเล่นกรมมหาดไทย จ.ศ. 1246 เล่ม 27 เรื่อง เมือง
นครราชสีมา ทอรายขุนพัฒน์จะขอไช้ปี.

* จะกล่าวละเอียดในบทที่ 4

การขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนที่เป็นไปอย่างจำกัดนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปริมาณเงินที่หมุนเวียนมีจำกัด อัตราส่วนระหว่างปริมาณสินค้าและปริมาณเงินตราที่ไม่ได้สัดส่วนนี้ก่อให้เกิดภาวะเงินฝืดในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนอยู่ตลอดเวลา

คัวยเมื่อวันเดือนสี่ ปีมชว อัฐศก ข้าพระพุทธเจ้าลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ข้าพระพุทธเจ้าทำฎีกาขอรับพระราชทานเบิกเอาเสี้ยว อัฐ โสฬส ต่อเจ้าพนักงานขึ้นไปจำหน่ายใช้สอย ณ เมืองนครราชสีมา คิดเป็นเงิน 50 ชั่งนั้น ใ้จำหน่ายเสี้ยว อัฐ โสฬส ให้พระหลวงขุนหมื่นราษฎรไทยจีนใช้สอยสิ้นจำนวน ทานผู้รักษาเมืองข้าพระพุทธเจ้ากรมการจิงไคเอาเงินค่าอัฐเสี้ยวโสฬส 50 ชั่ง มอบให้หลวงเพชรสุภาแหงคุมลงมาส่ง ณ กรุงเทพฯ ครบจำนวนแล้ว แลอัฐเสี้ยวโสฬส ที่เมืองนครราชสีมา นั้นไม่พอใช้สอยในพื้นที่บ้านเมือง ทานผู้รักษาเมืองข้าพระพุทธเจ้า กรมการขอรับพระราชทานอัฐเสี้ยวโสฬส ขึ้นไปจำหน่ายใช้สอยอีกสัก 50 ชั่ง ถ้า จำหน่ายใช้สอยสิ้นจำนวนแล้วทานผู้รักษาเมืองข้าพระพุทธเจ้ากรมการ จะแจ้งให้ กรมการคุมเอาเงินค่าอัฐเสี้ยวโสฬส ลงมาส่งครั้งหลัง...¹

การเข้าจัดการปกครองบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนโดยกรุงเทพฯ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2434 เป็น ต้นมานั้นทำให้ระบบเงินตราในบริเวณดังกล่าวเป็นแบบเดียวกัน และมีการขยายปริมาณ เงินตราเพิ่มมากขึ้นคัวย การค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นไปไ้สะดวกยิ่งขึ้น ซึ่งจะสนับสนุนการ เติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบการค้า "ตั้งแต่วันที่ 9 กันยายน ศก 121 เป็นต้นไป .กระทรวง พระคลังไ้ออกธนบัตรคือกระดาษเงินสำหรับใช้หัวพระราชอาณาเขต เพราะฉะนั้นขอความ อนุเคราะห์ของข้าหลวงเทศาภิบาล...ให้ใช้ธนบัตรตามหัวเมืองให้เป็นการสำเร็จ..."²

การมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้น การเดินทางที่ปลอดภัยขึ้นเนื่องมาจากโจร ูร้ายเบาบางลงเพราะการปกครองที่จัดไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ประกอบกับโอกาส ของราษฎรที่จะเดินทางติดต่อค้าขายไ้โดยเสรี มีต้องผูกพันอยู่กับระบบไพร่ตามแบบเดิม

¹ หจช., ร.5 ม.2, 12ก/1 ใบบอกนครราชสีมา พระยาสุริยเกษวิเศษฤทธิหศพิศ วิชัยปลัดกรมการเมืองนครราชสีมา กราบเรียนลูกขุน ณ ศาลา วันพุธเดือนเจ็ทแรมสิบเอ็ค ค่ำ ปีมชวสัมฤทธิศก (กันยายน ร.ศ.95 - มีนาคม ร.ศ.103).

² หจช., ร.5 ม.2.11/10 รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล ศก120, 121, 122 การประชุมเทศาภิบาลปีที่ ๓ ครั้งที่ 2 วันที่ 9 เดือนกันยายน ร.ศ.121.

นั้น ทำให้ประชาชนสามารถที่จะเดินทางติดต่อกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น พบเห็น
 สิ่งใหม่ๆ สร้างโลกทัศน์ที่แปลกใหม่และหลากหลายให้กับผู้คนเป็นจำนวนมากขึ้น ราษฎร
 ตลอดจนพ่อค้าเองก็สามารถที่จะชอกซอนเข้าไปยังท้องที่ที่ห่างไกลได้มากขึ้น ความเปลี่ยนแปลง
 ต่างๆที่เกิดจากการเข้าจัดการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบนนั้นเป็นไปอย่างสอดคล้อง
 กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังสนธิสัญญาเบาริง และเป็นการปูพื้นฐานให้กับ
 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นเมื่อทางรถไฟไปถึงนครราชสีมา

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร

คุพัลลงกรณ์มหาวิทาลัย